

Manudukční povinnost soudu

I.UBOŠ TICHÝ

ÚVOD

Ustanovení § 5 o. s. ř. představuje institut, o jehož funkci, povaze a uplatnění se v čs. nauce objevují zmínky pouze in margine.¹⁾ Rovněž skoupá je v této otázce i publikovaná judikatura, a to přesto (anebo právě proto), že jde o ustanovení diskutabilní, při jehož aplikaci nastávají potíže, i když se jedná o jedno ze základních ustanovení občanského soudního řádu.²⁾

Rozebíraný předpis má mezi základními ustanoveními o. s. ř. bezesporu mimořádné postavení.³⁾ Přesto mu není připisován atribut zásady.

Zmíněným skutečností jsme podřídili náš výklad, přičemž jsme si byli vědomi těchto hledisek: Zjistit povahu právního pravidla lze především jeho výkladem. Účelem výkladu právní normy je objasnit její smysl, a tedy přesně stanovit, jaký režim chování může občan od státního orgánu požadovat. Výklad námi rozebíraného základního ustanovení nutno provádět zejména v souvislosti s komplexem ostatních procesních zásad, s nimiž je povinnost, obsažená v § 5 o. s. ř., v dialektické rovnováze a jež společně nacházejí uplatnění v jednotlivých ustanoveních občanského soudního řádu. O toto jsme se pokusili v první kapitole, části B, zatímco úvahy v předchozí části A jsou poněkud jiné povahy, i když ani ony si nekladou nároky překračující rámec hlediska de lege lata. V abstraktní rovině jsme

1) Je vcelku pozoruhodné, že jediným příspěvkem nauky, který se naší problematikou výlučně zabýval, je článek Hrdličky: Ochrana pracujících a socialistických právnických osob v o. s. ř., Lidové soudnictví, 1951, str. 173.

2) Jak uvádí Plundr, je toto ustanovení projevem demokratizace civilního řízení a představuje jednu ze záruk zjištění materiální pravdy (viz Plundr: K některým otázkám demokratizace výkonu soudnictví. AUC, 1974, str. 117 a násl.).

3) V občanském procesním právu byl předpis stejného významu poprvé zakotven v § 7 zákona 142/1950 Sb. Tento zákon v § 7 pod marginální rubrikou „Návod a poučení účastníků“ obsahoval toto znění: „Soud dává pracujícím potřebný návod k provedení jejich úkonů u soudu, poučuje je o právních následcích spojených s těmito úkony nebo s jejich opomenutím a dbá všestranně o to, aby pro nedostatek všeobecného nebo právnického vzdělání neutrpěli újmu na svých právech.“

považovali za nutné ukázat význam postavení citovaného ustanovení v širších souvislostech, a to i s ohledem k problému uvážení.⁴⁾

Při uplatnění § 5 v celém komplexu norem o. s. ř. je nutno si uvědomit, že základní ustanovení (a nejen ta) mají k ustanovením ostatním vztah obecného k zvláštnímu. Občanské soudní řízení jako rod rozrůžňuje se na různé druhy, v nichž se aplikace rozebíraného ustanovení různí, a to v závislosti na cíli (účelu), ke kterému ten který druh směřuje. Proto jsme náš výklad v první kapitole rozdělili tak, jak to odpovídá i systematice o. s. ř. — v závislosti na rozdílném působení manudukční povinnosti.

Rozebíraný předpis nenachází však uplatnění jen v samotném řízení. Z dikce samotného ustanovení § 5, avšak především z ustanovení §§ 2, 3 OS plyne, že manudukční povinnost soudu se nevztahuje pouze na vlastní řízení. Pokusíme se tedy v této exegetické části objasnit charakter této mimoprocesní povinnosti soudu.

Jak je patrné, konkrétní aplikace rozebíraného ustanovení § 5 o. s. ř. může být různorodá, a proto i následky jejího chybného použití soudem jsou rozdílné.⁵⁾ Touto problematikou se zabýváme v druhé kapitole a řešíme ji na schématu tří druhů civilního řízení tak, jak jsme jej diferencovali v kapitole předchozí.

Existence institutů, jež mají v zásadě týž smysl jako ustanovení § 5 o. s. ř., je příznačná pro téměř všechny socialistické státy a je výrazem demokratizace jejich civilně procesních kodexů. Zařadili jsme proto do svého pojednání exkurz, kde se pokusíme na základě srovnání dokázat význam těchto ustanovení v procesních kodexech příslušných států.

Ze samotné dikce § 5 o. s. ř. je patrné, že zákon ukládá soudu vyvíjet činnosti různého druhu. Používá pro jejich vymezení tři rozdílných termínů: „poučovat“, „pomáhat“, „dbát“. V nauce se však povinnost uložená v citovaném ustanovení označuje běžně jako povinnost poučovací. Stejně ji nazývá i nauka socialistických států, i když v jejich ustanoveních, adekvátních našemu § 5 o. s. ř., jde též o různé činnosti vyvíjené soudem.

Máme zato, že úmyslem zákonodárce bylo stanovit soudu různé druhy činností, jež má tento státní orgán vyvíjet vůči subjektům, adresátům povinnosti obsažené v tomto ustanovení. Z tohoto důvodu nepovažujeme označení činností, ukládaných soudům v tomto předpise, jako „poučovací povinnost, za správné.“⁶⁾ Soudíme, že povinností, obsaženým v citovaném

4) Autor děkuje za cenné kritické připomínky doc. dr. Vilému Steinerovi, CSc., lektorovi rukopisu doc. dr. Jindřichu Hrdličkovi, CSc., a dr. Jozefu Földesovi za poskytnutí potřebných informací o občanském soudním procesu v MLR.

5) Považovali bychom za velmi užitečné rozebrat manudukční povinnost v širším kontextu, jež jako zásada prolíná celým naším právním řádem a je výslovně obsažena ve všech hlavních procesních kodexech, tedy v notářském řádu, správním řádu a v zákonu o trestním řízení. Pro omezený rozsah práce nemůžeme provést srovnání těchto ustanovení. Pokládáme však přesto za nutné zdůraznit, že nelze aplikovat § 5 o. s. ř. na řízení před státním notářstvím, neboť notářský řád obsahuje speciální ustanovení a manudukční povinnosti (§ 4 odst. 2 a § 89 NR).

6) Usuzujeme tak přesto, že poučovací činnost bude hlavní náplní činnosti soudu při aplikaci § 5 o. s. ř.

ustanovení, odpovídá lépe označení „manudukční povinnost“, popřípadě „manudukční činnost“. Takto tedy budeme nadále označovat v souhrnu celý obsah povinností ustanovení § 5 o. s. ř.

Používáme-li v textu termínu „soudní osoba“, kterýžto pojem se v platném čs. právu již nevyskytuje, máme tímto označením na mysli subjekty, jež podle o. s. ř., resp. JŘ jsou povinny činit úkony vůči osobám, zúčastněným na řízení anebo mimo ně. Jedná se tedy o soudce z povolání, případně soudce z lidu, dále o justiční čekatele a odborné administrativní pracovníky soudu.

Dále jsme si vědomi toho, že pojmy „řízení“ a „proces“⁷⁾ v obecné rovině nejsou totožné. V našem pojednání však je používáme v rovině konkrétní, a tak mezi nimi — podle našeho mínění — není významových rozdílů. A proto lze obou termínů používat promiscue.

Kapitola první

A. TEORETICKÁ ČÁST

1. *Postavení a povaha manudukční povinnosti*

Chceme-li se zabývat povahou, postavením a obsahem ustanovení § 5 o. s. ř., narážíme na obtíže několikerého druhu. Východiskem pro řešení problému a překonání řečených těžkostí⁸⁾ bude stanovení vztahu tohoto ustanovení k cíli (účelu) o. s. ř. a k zásadám, jimiž je tento proces ovládán.

Předpokladem tohoto postupu je vytyčení pojmů „cíle“ a „zásady“ a jejich vymezení v právním řádu.

Cíl (účel) občanského soudního řízení je vymezen v ustanovení § 1 o. s. ř., kteréžto ustanovení koresponduje s čl. 97 ústavy. Je jím zajištění spravedlivé ochrany práv a oprávněných zájmů občanů a organizací, jakož i výchova (občanů) k zachovávaní zákonů a pravidel socialistického soužití, k čestnému plnění povinností a k účtě k právům spoluobčanů.

Různorodost právních vztahů, k jejichž ochraně o. s. ř. jako celek slouží, vynucuje si složitou a specializovanou úpravu civilního řízení. Specifika materiálně právní úpravy způsobují nutnost diferencované úpravy procesní a znamenají rozrůznění cíle (účelu) procesně právní úpravy na jednotlivé dílčí cíle, k nimž má vést procesní ochrana hmotně právních nároků.⁹⁾

⁷⁾ Pojem procesu vymezuje Fiala takto: „Procesem v právním smyslu rozumíme právem upravený postup státem určeného orgánu za účelem autoritativního stanovení a případného nuceného uskutečnění určitého konkrétního (subjektivního) práva.“ S touto definicí lze plně souhlasit. (Srovnej k tomu Fiala: Historický vývoj některých procesních principů, zásad a institutů civilního procesu. AUC, Iuridica Monographia 1974, str. 10.)

⁸⁾ Jedná se i o těžkosti terminologického rázu. Mnozí rozlišují mezi zásadou a principem, což podle našeho názoru nemá význam.

⁹⁾ Civilní řízení jako rod rozčleňuje se tak na jednotlivé druhy řízení, jejichž specifika jsou dána vzájemným působením procesních zásad a konkrétního cíle toho kterého druhu řízení. Problémem rozdílné aplikace § 5 v jednotlivých druzích civil-

„Zásadou“ je postulované pravidlo abstraktní povahy, jehož jsou konkrétní právní pravidla jen zvláštním vyjádřením pro určité kategorie vztahů. Poměr mezi zásadou a právní normou je tedy vztahem mezi obecným a zvláštním. Zásady práva odpovídají objektivnímu stavu společnosti a obsahují ve zhuštěné formě hlavní obsah platného práva. Jinými slovy: v zásadě je obsažen příkaz zákonodárce, který je vtělen do konkrétních pravidel práva a jímž by se měl řídit aplikující orgán.

Kritériem pro vymezení zásad, a tedy pro opodstatněnost jejich existence, je tedy jednak cíl fungování procesu, jednak stupeň jejich vzájemné neodvoditelnosti (nezávislosti).

Procesní zásady mají své protipóly — koreláty. Přes mnohými autory namítanou obsahovou relativitu těch či oněch procesních zásad lze dospět výkladem k pochopení smyslu té které procesní zásady a též dovodit smysl i jejího korelátu.

V této souvislosti pro jasnější pochopení celé věci dlužno uvést toto: ona abstraktní pravidla (zásady) mají svůj význam při své aplikaci na právní vztah (a to buď bezprostředně, či zprostředkovaně tak, jak o tom bude řeč jinde). Při tomto svém působení se projevují především v závislosti na svých korelátech. V této rovině mluvíme o jejich dynamickém vymezení, jež předpokládá rozpornou jednotu těchto zásad.

Abychom však mohli rozpoznat jejich funkční působení, nutno je vymezit ve statické podobě, a tak je pro lepší srozumitelnost označovat jako „pojmy“. Činíme tak proto, že pojem chápeme jednotně, nezávisle na čase. Proto jako „pojem“ znamenala např. projednací zásada vždy to, že se na shromažďování podkladů pro rozhodování podílely strany. Pokud se na zjišťování skutečností rozhodných pro řízení podílí rozhodovací orgán, jde o zásadu vyhledávací a podobně.¹⁰⁾

Některé procesní zásady jsou vyjádřeny výslovně a zformulovány do pozitivních ustanovení (některá základní ustanovení o. s. ř.); jiné postrádají svoje pozitivně právní vyjádření. Z hlediska jejich přímé aplikovatelnosti lze říci, že mnohé z těchto zásad, jež jsou formulovány do právní normy, nejsou samy o sobě vynutitelné, a to vzhledem ke své vysoké abstraktnosti. Toto však neplatí pro námi rozebírané ustanovení, jež má vlastně dvojí funkci: je procesní zásadou a zároveň představuje právní normu, jež je sama o sobě přímo vynutitelná. Lze tedy říci, že ustanovení § 5 o. s. ř. přes svoji obecnou dikci má postavení přímo zavazující normy a skutečnost, že představuje zároveň procesní zásadu, ji nečiní lex imperfecta. To dokazujeme i při rozboru následků nesplnění manudukční povinnosti v kapitole 2.

Dospíváme tak k závěru, že manudukční povinnost, jak je stanovena v § 5 o. s. ř., je procesní zásadou, jež má v občanském civilním řízení ta-

ního řízení se zabýváme v exegetické části (viz Zoulik: Řízení sporné a nesporné jako druhy civilního procesu, Praha, 1970, str. 168).

¹⁰⁾ Přitom jsme si vědomi značného zjednodušení v zájmu pochopení výkladu. Bližší zdůvodnění našeho postupu by však přesahovalo rámec této práce.

kovou funkci, která ji činí rovnocennou ostatním procesním zásadám.¹¹⁾

Tuto tezi dovozujeme z těchto premis:

1. Manudukční povinnost je obsažena v základních ustanoveních o. s. ř.
2. Zásada manudukční povinnosti je neodvoditelná z jiných procesních zásad.
3. Historickým výkladem zjišťujeme, že právě též zakotvením této zásady se do jisté míry změnil charakter našeho procesního řízení, a tudíž i rovnováha mezi ostatními procesními zásadami.

Je tedy zřejmé, že působení manudukční povinnosti lze zkoumat jen v souhrnu s ostatními procesními zásadami v tom kterém druhu řízení.¹²⁾ Proto budeme funkci rozebírané zásady demonstrovat ve vztahu k několika jednotlivým zásadám, neboť máme zato, že právě na tomto vztahu lze postihnout charakter zásady manudukční povinnosti. Těmito vztahy je totiž určena ona dialektická rovnováha, jež existuje mezi zmíněnými obecnými procesními zásadami.¹³⁾

2. Manudukční povinnost a zásada dispoziční

V pojmu dispozitivnosti se zrcadlí velmi plasticky spojitost hmotného a procesního práva.¹⁴⁾ Dispoziční zásada tedy dává možnost nakládat se subjektivním hmotným právem a procesními instituty (procesními právy), určenými na ochranu hmotného práva, a má svůj základ v dispozičním oprávnění, jež je vlastní hmotnému občanskému právu, a to zejména v oblasti obligací. Lze tedy rozlišovat dispoziční s předmětem řízení a dispoziční řízením. Obě tyto kategorie procesních úkonů mají jeden společný rys; mají totiž bezprostřední vliv na výsledek řízení a jejich vlastností je přímý dopad na rozhodnutí o předmětu řízení — o hmotných právech. Dispozice s předmětem řízení je procesní úkon, mající základ v hmotném právu, a proto jej nutno z tohoto hlediska posuzovat.

Vedle těchto úkonů umožňuje o. s. ř. subjektu řízení činit úkony, jež se od shora popsaných liší: např. návrh na delegaci podle § 12, na přenesení příslušnosti na jiný soud podle § 177 odst. 2, vznesení námítky místní nepřislušnosti podle § 105 o. s. ř. aj. Tyto úkony, jež lze označit za „ryze

¹¹⁾ Z toho, že povinnost obsažená v § 5 o. s. ř. je obsažena též v jiných právních předpisech, nelze činit závěr, že nejde o zásadu platnou pro civilní proces, jak k tomu dospívá Nesrovnal (Nesrovnal: Dispoziční zásada obč. soudního konání. Právnícké studie, 1969, str. 83).

¹²⁾ Na jiném místě této práce je řešena problematika přímé vynutitelnosti zásad. Ostatně lze snad říci, že stupeň abstrakce pravidla obsaženého v zásadě a možnost přímé aplikovatelnosti tohoto pravidla jsou veličiny nepřímo úměrné.

¹³⁾ K otázkám vztahu mezi jednotlivými procesními zásadami a zejména vztahu zásady materiální pravdy k ostatním zásadám viz Štaajgr: Materiální pravda v občanském soudním řízení. Praha 1954, str. 15 a násl.

¹⁴⁾ „Ide o dve otázky súvisiace s dvoma stránkami procesného princípu dispozičnosti, ktoré v tradičnom aj súčasnom štandardnom vedeckom chápaní vyjadrujú schopnosť subjektu práva — účastníka — voľne disponovať ako hmotnými právami (nárokmi hmotného práva), ktoré sú predmetom konania, tak aj právami procesnými (Nesrovnal: Niekoľko úvah o dispozičnej zásade. Právny obzor 1975, str. 142).

procesní“¹⁵⁾ jsou charakteristické tím, že nemají přímé působení na výsledek řízení.

Co se pak týká úkonů směřujících k dispozici s předmětem řízení, spadají jejich účinky zejména do oblasti závazkového práva. Jde tedy především o úkony směřující k zániku závazků splněním anebo jinými způsoby uvedenými v normách hmotného práva.

Z hlediska aplikace manudukční povinnosti je nutno v této souvislosti uvážit, že nevykonáním těchto úkonů, relevantních podle hmotného práva, újma v tom smyslu, jak ji vymezíme v části 1/B, tedy zkrácení hmotných práv, především majetkových, účastníkovi zpravidla přímo nevzniká. Ochrany těchto práv lze se totiž domoci v jiném řízení výkonem opomenutých úkonů. Z tohoto hlediska by zde manudukční povinnost neměla místo, pokud by újma nehrozila bezprostředně. Současné však musí soud brát ohled i na ostatní procesní zásady, v jejichž kontextu nutno ustanovení o manudukční povinnosti vykládat.

Dospíváme tedy k názoru, že v naznačených případech soud aplikuje § 5 o. s. ř. tehdy, jestliže nedostatek v právních znalostech bude takový, že u účastníka nelze předpokládat uplatnění jeho práva zvláštním návrhem v jiném řízení a v důsledku toho by mohl tento účastník utrpět újmu.¹⁷⁾

Tyto úvahy se však nevztahují k otázce promlčení, o níž pojednáme na jiném místě (viz Závěr).

Pokud jde posléze o dispozici řízením, jedná se o problém vztahu mezi manudukční povinností a tzv. procesní dispozičností. Úkony, prostřednictvím nichž účastník disponuje řízením, jsou zejména žaloba podle §§ 79, 172, 175, změna návrhu, jeho zpětvzetí, vzájemný návrh (§ 97 o. s. ř.). Co se týká návrhu na zahájení řízení, soud zde aplikuje speciální ustanovení o poučovací povinnosti, a tedy při jeho aplikaci nepřihlíží ke kvalitě právních znalostí účastníka. Nabude-li soud z obsahu podání dojmu, že se účastník může domáhat takovým návrhem ještě jiných práv (non petitum, aliud) nebo uplatnění svého práva v širším rozsahu (ultra petitum), nelze až na výjimky o tom navrhovatele poučovat. Toto může soud učinit mimo řízení (viz však k tomu případný střet se zásadou rovnosti účastníků, o níž bude pojednáno na jiném místě).

Pokud jde o úkony podle §§ 95 až 99, 110, 111 o. s. ř., lze z hlediska manudukční povinnosti říci tolik: Újmu, která by vznikla adresátu manudukční povinnosti v důsledku nesprávné aplikace § 5, lze chápat jako následek nesprávného rozhodnutí (postupu), jenž byl způsoben procesní vadou, spočívající právě v nesplnění manudukční povinností. Újmou tedy nutno rozumět nedostavení se následku, který si účastník představoval

¹⁵⁾ K tomu srovnej Macur: Dispozitívne úkony účastníkov v priebehu civilného konania. Právny obzor, 1969, str. 720 a násl.

¹⁶⁾ Na vztah mezi těmito zásadami v abstraktní obecné rovině upozorňuje Nessler: Niekoľko úvah o dispozičnej zásade. Právny obzor, 1975, str. 142 a násl.

¹⁷⁾ Nepokládáme proto za správný značně extenzivní a nekonkrétní výklad, obsažený v rozboru a zhodnocení úrovně občanského soudního řízení v usnesení bývl. Nejvyššího soudu (Pls 5/63).

před provedením vadného úkonu, a to v procesní rovině. Poučení tedy nutno poskytovat tak, aby účastník byl upozorněn na vadnost tohoto procesního úkonu (viz o tom další výklad zejména v části B/2).

Výkon manudukční povinnosti v oblasti „ryze procesních úkonů“, tak jak jsme je vymezili shora, je tedy dán bez jakéhokoli věcného či osobního omezení. Při úkonech účastníků řízení, směřujících k dispozici s řízením, a zejména při úkonech s předmětem řízení by měly soudy aplikovat ustanovení o manudukční povinnosti diferencovaně a řídit se distinkcemi, vytyčenými v části B/2 této práce o výkladu § 5 o. s. ř.

3. Manudukční povinnost a zásada socialistické zákonitosti

Prvotním postulátem činnosti soudu je, že veškerá jeho činnost musí být v souladu s platným právem. Pojímáme-li tedy manudukční povinnost jakkoliv, pak její aplikace nesmí směřovat nikdy contra, resp. praeter legem.

Při aplikaci ustanovení § 5 o. s. ř. jde především o to, že nesmí směřovat proti kogentním ustanovením o. s. ř. Nelze tedy — abychom uvedli extrémní příklad — aby soud ex officio prominul zmeškání odvolací lhůty a tak dbal o to, aby žádný z účastníků neutrpěl újmu, i když soudu je zřejmé, že v případě opožděného odvolání odvolatel újmu utrpí, neboť odvolací soud takovéto odvolání musí zamítnout (§ 218 odst. 1 písm. a o. s. ř.).

Kogentní ustanovení § 5 (tomuto předpisu přikládáme tuto kvalitu), at již adresované komukoli s účastí na řízení, předpokládá, že jeho aplikaci je třeba přizpůsobovat okamžité situaci v procesu. Za podmínek, stanovených v jeho dispozici, je soud aplikuje, pokud procesní situaci lze subsumovat pod hypotézu aplikovaného právního pravidla (§ 5 o. s. ř.).

Jak jsme již řekli, pokládáme ustanovení § 5 za pravidlo zavazující.¹⁸⁾ Tato vlastnost vyplývá i z toho, že slovesa, obsažená v citovaném ustanovení, jsou uvedena v oznamovacím způsobu. Soud proto musí uplatnit manudukční povinnost, tedy např. musí poučit, shledá-li pro to podmínky. Výkladem tohoto kogentního ustanovení pak lze předejít též tomu, aby při jeho aplikaci byl dán příliš široký prostor pro uvážení soudu.

Ve vztahu k ostatním kogentním ustanovením lze aplikovat § 5 o. s. ř. tehdy, pokud z věci nevyplývá nutnost aplikace jiného kogentního právního pravidla, jež by použití § 5 vylučovalo.

Kogentní povahu nemá jenom ustanovení § 5 o. s. ř., nýbrž i všechna ostatní konkrétní ustanovení o. s. ř., obsahující povinnost vyvíjet manudukční činnost. Ani u těchto speciálních předpisů se neklade otázka, zda soud „může“ tuto povinnost realizovat, případně „má“ aplikovat ustanovení o manudukční povinnosti. Shrneme-li tedy, můžeme říci, že ustanovení, týkající se manudukční povinnosti, jsou právními normami kogentní povahy, adresovanými soudu. Soud tedy manudukční povinnost splní (např. poučí), zhledá-li pro její aplikaci podmínky. V opačném případě zůstane pasivní.

¹⁸⁾ Viz Komentář k o. s. ř., str. 159.

4. Manudukční povinnost a zásada rovnosti účastníků

Zásadu rovnosti, proklamovanou v § 18 o. s. ř., můžeme vymezit tak, že soud nesmí během řízení zvýhodňovat jednoho účastníka na úkor druhého, v našem případě tedy z hlediska provádění manudukční činnosti. Zásada rovnosti nachází v jiné rovině odraz v zásadě soudcovské nezávislosti (ve smyslu nestrannosti při rozhodování). Cílem řízení podle o. s. ř. je poskytnout ochranu právům a chráněným zájmům občanů (§ 1 o. s. ř.), a soud tedy musí určit, které z tvrzených skutečností jsou pravdivé, a spravedlivě tak rozhodnout.

Způsob zjišťování rozhodných skutečností se děje ve smyslu zásady materiální pravdy, která — jak bylo uvedeno — v sobě zahrnuje ostatní procesní zásady. Soud se tedy stává aktivním a při zjišťování objektivní pravdy zmírňuje faktickou procesní nerovnost účastníků především tím, že správně aplikuje ustanovení o manudukční povinnosti. Zásada manudukční povinnosti modifikuje tedy formálně právní rovnost ve prospěch faktické sociální rovnosti.

Jedině správným výkladem § 5 o. s. ř., umožňujícím správnou aplikaci tohoto ustanovení, lze tedy v zájmu zjišťování materiální pravdy zmírňovat skutečnou procesní nerovnost účastníků, jež má kořeny v nedostatku právních znalostí.

Rovnost účastníků může být tedy porušena v důsledku nesprávné aplikace ustanovení o manudukční povinnosti v zásadě čtverým způsobem:

1. Soud poskytne poučení, ačkoliv k tomu nebyly dány podmínky (např. poučí účastníka o procesním postupu, ačkoliv se nepřesvědčil o jeho právních znalostech, nebo mu vnutí svůj právní názor).
2. Soud poučí pouze jednoho účastníka, ač k povinnosti poučit byly dány podmínky i u účastníků jiných (viz Ro 41/1953 Sb. rozh.).
3. Soud poskytne poučení, jež v sobě obsahuje nesprávný názor na věc.
4. Soud nevyvine manudukční činnost vůbec, ač by tak měl zejména z hlediska zásady rovnosti účastníků učinit.

Vzhledem k zmíněné dialektické rovnováze procesních zásad¹⁹⁾ platí i zde, že porušení zásady rovnosti v podstatě znamená porušení zásad druhých a naopak.

Všimněme si teď vztahu manudukční povinnosti k požadavku, aby o věci rozhodoval nestranný soudce. Soudcovská nezávislost má ve spojitosti s aplikací § 5 svoji konkrétní funkci. Její podstata spočívá v tom, že ve věci mezi dvěma sobě nepodřízenými subjekty (mezi účastníky nevzniká civilně procesní vztah) musí rozhodovat třetí osoba, jež k věci ani účastníku nemá žádný poměr.

Půjde především o to, kam až může dojít manudukční povinnost, aby poměr soudu k věci, případně k účastníkovi nenabyl té povahy, kdy vznikne podjatost soudce.

¹⁹⁾ Bude tedy vždy záležitostí konkrétního případu, zda vzniknou pochybnosti o nestrannosti při rozhodování soudu.

Na tomto místě se schematicky a rámcově pokusíme nastínit hranice mezi činností soudu, vyvíjenou v rámci jeho manudukční povinnosti, a zásadou rovnosti.

Pro přehlednost rozlišujeme tyto případy:

1. Soudce bude ještě před zahájením řízení plnit manudukční povinnost. Lze předpokládat, že při výkonu této poradenské činnosti vysloví svůj právní názor na věc. Dojde-li pak ve věci k řízení, nemůže tento soudce o věci rozhodovat. V tomto případě by totiž soudce plnil dvoujedinou úlohu: Vystupoval by jako „právní poradce“²⁰⁾ a zároveň jako rozhodovací orgán. Tento soudce by tedy měl být z projednávání věci s ohledem na zásadu rovnosti účastníků vyloučen. Pokud by tedy soudce, vykonávající manudukční povinnost v mimoprocesním stadiu, rozhodoval pak ve věci, mohl by to být důvod k revizi rozhodnutí.²¹⁾

Usuzujeme tak předně proto, že v mnohých případech se informace, sdělené soudci, případně jiné soudní osobě, adresátem manudukční povinnosti před vlastním řízením, mohou někdy dosti podstatně lišit od těch, které by stejný subjekt uvedl při úkonech před soudem v rámci řízení jako účastník.

Další riziko hrozící zásadě soudcovské nezávislosti, resp. zásadě rovnosti účastníků spočívá v tom, že soudce si při poskytování manudukční činnosti před řízením vytvoří právní názor na věc, a tak vlastně „rozhodne“ o věci dříve, než dojde k samotnému řízení.

Otázku vyloučení soudce podle § 14 o. s. ř. však nutno v této rovině posuzovat velmi bedlivě. Předně bude záležet na tom, jaký druh řízení bude zahájen poté, co soudce vykoná manudukční povinnost mimo řízení. Půjde-li ovšem o řízení nesporné, pak otázka vyloučení soudce pro podjatost se bude klást patrně zřídka. Bude-li potřeba zkoumat, do jaké míry je soudce, vykonávající poradenskou činnost, do věci zasvěcen, jaké úkony provedl, resp. navrhl, co by adresát manudukční povinnosti měl vykonat apod. (viz Ro 116/1957 Sb. rozh.).

2. V situaci, kdy soudce plní manudukční povinnost pouze jako svoji „procesní povinnost“ v rámci vlastního řízení, nutno pak respektovat ona hlediska, jež jsou vytyčena v předchozí části²²⁾ a části o výkladu ust. § 5 o. s. ř.

²⁰⁾ Stalev (Zivilprozess in den europäischen sozialistischen Staaten, HfRV, 1974, str. 270) se jako jeden z mála autorů vyrovnává s námitkou, že zásada manudukční povinnosti může být v rozporu se zásadou rovnosti stran. Tvrdí, že soud právě proto, že v důsledku aktivního působení přestává být zaujatý, vytváří stav faktické rovnosti mezi stranami. V hierarchii zásad podle něho však stojí zásada rovnosti a nestrannosti soudu před manudukční povinností soudu.

²¹⁾ Viz k tomu Šta jgr: K otázce „Iura novit curia“. Právník, 1965, str. 738 a násl.

²²⁾ Šta jgr (Práva občanů, kap. 6, Praha 1969, autor J. Glos a kol., str. 311) vyslovuje vážné pochybnosti o opodstatněnosti tohoto základního ustanovení, když uvádí, že soud při výkonu své manudukční povinnosti má též funkci informátora a pomocníka. Podle tohoto autora nelze pochybovat o tom, že soud má sice uvedenou funkci vykonávat tak, aby nenadržoval účastníkovi, jemuž ji adresuje, je si však

1. Aplikace manudukční povinnosti ve světle diferenciacie civilního procesu

Civilní řízení²³⁾ je postup soudu a subjektů na řízení zúčastněných, směřující k určitému cíli, totiž k úpravě právních vztahů, a je prostředkem jejich nucené realizace. Cíl, jako integrující prvek, vytváří z tohoto řízení organický celek,²⁴⁾ neboť v jeho rámci jsou respektována specifika některých záležitostí, projednávaných v řízení (předmět řízení), jež vyplývají z jejich hmotné právní povahy.

Věcem, jež jsou předmětem civilního řízení, dodává specifika hmotné právo. Z toho důvodu cíl, a v závislosti na něm proces, doznávají diferenciacie. Jsme tedy svědky vzniku rozrůznění civilního procesu jako rodu na jednotlivé druhy, přičemž procesní instituty jednotlivých druhů řízení jsou výslednicí působení dvou faktorů: procesních zásad a cíle řízení.

Tak se při řešení našeho problému dostáváme k jiné závažné otázce procesualistiky, totiž k vymezení kritérií pro diferenciaci civilního procesu na jednotlivé druhy a stanovení hranic mezi těmito druhy řízení. Touto veskrze obtížnou problematikou se nebudeme zabývat a odkazujeme na práci Zoulíka²⁵⁾ a díla tam uvedená. Pro účel našeho výkladu považujeme za nejdůležitější zabývat se funkcí manudukční povinnosti v rámci těchto druhů řízení:²⁶⁾

1. řízení sporné,
2. řízení nesporné,
3. řízení vykonávací.

(Kromě toho provádíme rozbor ust. § 5 o. s. ř. při aplikaci v rámci postupů podle II. části hl. 1, 2 o. s. ř. a mimo oblast upravenou o. s. ř.)

Je pochopitelné, že procesní zásady, vzhledem k této pluralitě činností soudu, nelze aplikovat naprosto jednotně. Z hlediska aplikace manudukční povinnosti je tudíž nutno ji uplatňovat s přihlédnutím ke zvláštnostem toho kterého druhu řízení.

2. Výklad § 5 o. s. ř.

Ustanovení § 5 o. s. ř. vymezuje tři druhy činností, jež má soud uskutečňovat. Jde o to, že 1. poskytuje občanům i organizacím poučení o jejich právech a povinnostech, 2. pomáhá uvedeným subjektům při uplatnění

vědom nebezpečí, že ze strany toho účastníka, jemuž soud neudílí poučení a nepomáhá mu, protože se nedostal do situace, ve které by to podle § 5 potřeboval, by mohl být podezírán z nadržování adresátovi.

²³⁾ Pokud užíváme pojmu „civilní proces“ (řízení), rozumíme tím proceduru konanou před civilními soudy. Jedná se tedy o civilní proces v užším smyslu.

²⁴⁾ Viz Zoulík: Řízení sporné a nesporné jako druhy civilního procesu, Praha 1970, str. 144 a násled.

²⁵⁾ Zoulík: Řízení sporné a nesporné jako druhy civilního procesu, Praha 1970, str. 168.

²⁶⁾ Přitom jsme si vědomi toho, že naše dělení je prováděno na základě několika kritérií diferenciacie civilního procesu.

jejich práv, 3. dbá všestranně o to, aby nikdo neutrpěl pro nedostatek právních znalostí újmu.

Co se týká výrazu „soudy“, je bez diskuse, že kterýkoliv civilní soud²⁷⁾ (viz OS) je zatížen touto povinností. Ježto ve věci může rozhodovat soudce (tedy soudce ex professo) nebo senát, klade se otázka, zda i soudci z lidu mají tuto povinnost. Jazykovým a systematickým výkladem nelze vyloučit, že i tito plní manudukční povinnost. Ustanovení § 49 odst. 2 OS ukládá totiž všem soudcům využívat svých znalostí a zkušeností k upevnování socialistických vztahů a prohlubování socialistického právního vědomí.²⁸⁾ Přesto však máme zato, že na soudce z lidu se manudukční povinnost nevztahuje. Dospíváme k tomuto závěru výkladem ustanovení § 18 OS (arg. a contrario) a současně dialektickým výkladem právě onoho citovaného ustanovení OS. Poučení se převážně děje při jednání,²⁹⁾ a je tudíž v rukou předsedy, jakým způsobem jeho poskytnutí zorganizuje (viz § 114 o. s. ř.).

Zaměříme nyní pozornost na adresáty manudukční povinnosti (viz zákonnou dikci „občanům i organizacím“). Je nepochybné, že postavení adresátů mají občané i organizace za předpokladu, že jsou zúčastněni na řízení. Na řízení se kromě samotných účastníků podílí široký okruh osob. Podle našeho názoru lze z hlediska poskytování manudukční povinnosti okruh subjektů, zúčastněných na řízení, rozdělit v zásadě na dvě skupiny. Do první skupiny lze zařadit NV, společenskou organizaci a prokurátora, do druhé skupiny spadají ostatní subjekty zúčastněné na řízení. Je zřejmé, že obě skupiny těchto osob mají odlišný vztah k soudu a k předmětu řízení, což má nesporný vliv i na výkon poučovací povinnosti.

Vůči subjektům zařazeným do první skupiny shora nelze dovodit žádnou formu manudukční povinnosti ze strany soudu, ježto jejich práva nejsou předmětem řízení, a pokud jde o jinou újmu, kterou by mohly utrpět na svých subjektivních právech, nelze na ně vztáhnout povinnost soudu podle § 5 o. s. ř. Nadto se u těchto subjektů neklade otázka nedostatku právních znalostí a tudíž i z tohoto důvodu poučení soudem není potřebné. Manudukční povinnost bude tedy realizována předně vůči účastníkům řízení (§§ 90, 94 o. s. ř.) a dále budou jejími adresáty vedlejší účastníci.

Další otázka pramení z toho, jak pojímat slovo „poučení“. Gramatickým rozбором lze dospět k okruhu synonym, ekvivalentních tomuto výrazu. Jako významově odpovídající jsou uváděny tyto výrazy: „návod“, „výklad o něčem“, „vysvětlení něčeho“, „naučení“, „pokyn ke konání něčeho“. Z hlediska aplikace práva je však na první pohled zřejmá obsahová roz-

²⁷⁾ Jde tedy jak o soud „procesní“, tak i soud dožádáný.

²⁸⁾ Viz Handl: Za zvýšení úrovně a společenské účinnosti občanského soudního řízení. SZ 1973, str. 12.

²⁹⁾ Poučit lze však i mimo jednání písemnou formou. Vhodnou formou tak čini některé soudy, které zároveň s opisem žaloby doručují účastníkům řízení výzvu ke sdělení stanoviska (vyjádření) k žalobě a zároveň sdělují účastníkům i poučení o některých základních procesních povinnostech a právech (viz Pls 5/66).

dílnost těchto termínů ve vztahu k rozebíranému ustanovení,³⁰⁾ a proto gramatický výklad je nutno doplnit zejména výkladem systematickým a dialektickým.

Dále mají soudy subjektům označeným v § 5 pomáhat při uplatnění jejich práv. Gramatickým výkladem dospíváme k tomu, že pomocí se rozumí přispění v nouzi, podpora, ochrana.³¹⁾

Z toho, že zákonodárce zařadil do rámce manudukční činnosti soudu vedle povinnosti poučovat povinnost pomoci občanům a organizacím, je zřejmé, že se obě tyto povinnosti od sebe liší. Distinkce rozdílnosti spatrujeme však jinde, než to činí komentář.³²⁾

Kriterion rozdělení těchto dvou činností nalézáme v druhu činnosti, jež je náplní té které povinnosti. Tak dospíváme k tomu, že „pomocí“ chápeme spíše technickou činnost, jež v převážné míře nachází své uplatnění mimo řízení (např. samotné sepsání diktovaného podání apod.).

Přestože jsme vymezením termínu „pomoc“ omezili působení soudu v tomto směru na postup, který má místo zejména mimo vlastní řízení, neznamená to, že by pomoc nebyla poskytována v jiné rovině, a že někdy nesplývá s poučením.³³⁾

Posléze mají soudy „dbát všestranně o to, aby nikdo pro nedostatek právních znalostí neutrpěl újmu“.

Zaměříme-li pozornost ke spojení „utrpět újmu“, pak tedy tomuto spojení rozumíme tak, že znamená jakékoliv zkrácení subjektivních práv, především však materiálních.³⁴⁾ Soudy v občanském soudním řízení projednávají a rozhodují spory (řízení sporné), provádějí výkon rozhodnutí (vykonávací řízení), předcházejí sporům (II. čl. hl. 1, 2) a rozhodují věci v rámci řízení nesporného. Tato činnost je prováděna tak, aby byla zajištěna spravedlivá ochrana práv a oprávněných zájmů občanů a organizací (účel zákona). S poukazem především na toto ustanovení, tedy na ust. § 1 a 2, nutno třetí větu § 5 vykládat tak, že řízení a rozhodování soudů se má dít takovým způsobem, aby v něm nedošlo ke zkrácení subjektivních práv, zejména hmotného práva (materiálních).

Újmu lze utrpět především v oblasti hmotného práva. Bude tedy na místě manudukční povinnost tehdy, jestliže postup soudu směřuje k vydání takového aktu aplikace práva, jenž má hmotně právní důsledky. Výkon manudukční povinnosti se děje i tam, kde postup soudu upravují

³⁰⁾ „Poučení“ z hlediska filologického znamená návod, pokyn ke konání něčeho, výklad o něčem, vysvětlení něčeho. Z našeho hlediska musíme rozlišovat mezi poučením, které lze chápat jako výklad či vysvětlení něčeho, a radou, která v sobě zahrnuje již pokyn pro vykonání něčeho (viz Stručný naučný slovník, Praha 1962).

³¹⁾ „Pomáhat“ znamená z hlediska filologického též „ulehčit“, „usnadnit“. Viz op. cit. v pozn. č. 30.

³²⁾ Viz Rubeš a kol.: Občanský soudní řád — komentář. Praha 1967, str. 43.

³³⁾ Jasnou povahu pomoci, jako formu manudukční činnosti soudu, má ustanovení § 260, přičemž o možnosti této pomoci by měl být účastník poučen. Další formou pomoci je ustanovení § 29 a 30 o. s. ř.

³⁴⁾ Újmou v podstatě tedy rozumíme zhoršení procesní situace účastníka, jež ve svých účincích znamená zkrácení subjektivních (materiálních) práv tohoto subjektu.

rozhodnutí (usnesení) procedurální povahy, kterými se zakládají, mění nebo ruší jen procesní práva a povinnosti.

Slovo „všestranně“ má několikery význam. Akcentuje především rozsah manudukční činnosti z hlediska času. Odtud se podává, že činnost vymezená v citovaném ustanovení má být soudem vyvíjena nejen při řízení, ale i mimo ně. „Všestranně“ znamená však rovněž i to, že manudukční povinnost má být plněna všemi prostředky, jež vyžaduje daný případ.

Zatímco slovo „všestranně“ představuje dolní hranici pro rozsah činnosti soudů tím, že stanoví, že soud má využít všech prostředků, jsoucích mu podle zákona k dispozici, je v tomto směru omezujícím kritériem a tedy horní hranicí pro rozsah uplatnění manudukční povinnosti ustanovení § 6, tedy účelnost a rychlost při zjištění skutečného stavu věci (zásada hospodárnosti).

Tímto výkladem jsme se snažili provést věcné vymezení smyslu výrazů zakotvených v ustanoveních § 5, přičemž jsme vycházeli na základě jeho větné stavby ze tří vět (souvětí) citovaného ustanovení.

Konečně je nutné vymezit pojem „nedostatek právních znalostí“. Objasněme si tedy výraz „právní znalosti“, o jehož relativitě není pochyb. Znalost práva, kterou se rozumějí především představy lidí o platném právu, je součástí širší kategorie — právního vědomí. Rozdílnosti ve znalosti práva (tedy jeden z projevů faktické nerovnosti lidí) a jejich důsledky mají být manudukční povinností zmírňovány. Bylo-li z hlediska skutečné rovnosti nutné ustanovení o manudukční povinnosti při jejím prvním zakotvení v právu (rok 1923 v RSFSR, resp. 1950 v ČSR), pak z tohoto hlediska má rozebírané ustanovení svůj význam i v době současné, neboť úroveň právního vědomí — byť patrně vyšší — zřejmě ospravedlňuje jeho platnost.³⁵⁾

Obecně a se značným zjednodušením lze říci, že výrazem „právní znalosti“³⁶⁾ se chápá schopnost správně aplikovat pozitivní právo v tom kterém případě, o němž soud rozhoduje. Z řečeného plyne, že kvalitu této schopnosti za konkrétní procesní situace lze předem jen velmi obtížně zjišťovat vzhledem k možnostem soudu. Vodítkem pro zjištění úrovně právních znalostí mohou být údaje získané z průkazů totožnosti a jiné poznatky získané soudem z důkazního řízení, z nichž si soud může utvořit představu o úrovni vzdělání a inteligence adresáta manudukční povinnosti a tudíž implicite o jeho právních znalostech. K realizaci manudukční povinnosti dojde v případě, jestliže adresát manudukční činnosti učiní takový úkon, jenž mu může přivodit újmu, tedy zkrácení jeho subjektivních práv a tato újma je v příčinné souvislosti s nedostatkem jeho právních znalostí.³⁷⁾

³⁵⁾ Viz k tomu Stalev: Zivilprozess in den europäischen sozialistischen Staaten, HfRV, 1974, str. 259; Judelson: Graždanskij process. Moskva 1972, str. 85.

³⁶⁾ „Znalostí lze rozumět vlastnost toho, kdo je něčeho znalý, anebo též souhrn vědomostí, který je podložený odbornou přípravou.“ (Stručný naučný slovník, Praha, 1962.)

³⁷⁾ Srovnej v této souvislosti dikci § 7 zák. 142/1950 Sb. in fine.

Pokud jde o organizaci, jež není zastoupena osobou s právnickým vzděláním, nutno při úvaze o aplikaci § 5 posuzovat i tu okolnost, zda taková organizace měla a mohla být zastoupena subjektem práva znalým.

Dále se in fine § 5 vyskytuje slovo „nikdo“. Otázkou je, komu by případná újma v důsledku postupu soudu mohla vzniknout. Při vymezení okruhu těchto osob nutno mít na zřeteli, že soud poskytuje ochranu těm, kdož se u něj dovolávají ochrany svých práv, o nichž tvrdí, že jsou porušena nebo ohrožena. V rámci řízení vztahuje se manudukční povinnost na předcházení újme účastníkům řízení. Pokud jde o třetí osoby, jsou tyto destinátory manudukční povinnosti soudu jen potud, stávají-li se — a to alespoň na určitý úsek řízení — jeho účastníky (např. svědek uplatňující nárok na svědčené).

Interpretací výrazu „aby nikdo pro nedostatek svých právních znalostí“ dostali jsme se k problematice osobního rozsahu manudukční povinnosti. V této souvislosti vyvstávají další otázky s ohledem k situaci, kdy je účastník zastoupen. Vyčerpávající řešení těchto otázek přesahuje rámec této stati.

Soustředíme v krátkosti pozornost pouze na případ, kdy je účastník zastoupen advokátem, příp. organizace podnikovým právníkem. Zde v podstatě nesouhlasíme s názorem býv. Nejvyššího soudu o tom, že povinnost soudu podle § 5 není vyloučena v případě, kdy je účastník zastoupen advokátem (stanovisko býv. NS ve Výběru rozhodnutí a sdělení ve věcech občanskoprávních, č. 4/1964).

Máme za to, že je naopak porušením § 5, jestliže soud poučil osobu, jež je zastoupena subjektem vykonávajícím zastupování jako své povolání (advokát), a to i v případě odlehle právní problematiky a i tehdy, jestliže advokát podle názoru soudu zastává právní názor zřejmě nesprávný. Soudíme tak proto, že zejména u advokátů se v důsledku jejich profese předpokládá znalost práva. V případě poučení zastoupeného byla by porušena zásada rovnosti stran. Takovýto účastník by byl nepochybně zvýhodněn, neboť by se mu dostalo dvojnásobné pomoci: jednak od jeho profesionálního zástupce a nadto ještě pomoci od orgánu, který o jeho věci rozhoduje. Kromě toho účastník, který uzavřel smlouvu o poskytnutí právní pomoci a je zastoupen advokátem, se prakticky zbavuje rizika. V případě vzniku újmy, zaviněné nesprávným právním názorem jeho zástupce, může se domáhat nápravy v rámci odpovědnostního vztahu mezi ním a advokátní organizací. Domníváme se tedy, že v případě, kdy je účastník zastoupen advokátem, příp. organizace podnikovým právníkem, nutno provádět výklad ustanovení § 5 o. s. ř. přísně restriktivně.

Ze samotné dikce rozebíraného ustanovení je zřejmé, že smysl a těžiště této normy je in fine tohoto ustanovení, tedy v třetí větě, resp. souvětí. Nutno tedy vykládat dvě dílčí povinnosti, obsažené v prvních dvou větách v souvislosti s větou třetí. Nejprve však prozkoumáme obsahovou náplň této třetí věty.

Gramatickým výkladem dospíváme k závěru, že slovo „dbát“ znamená „příčiňovat se“. Klade se otázka, jakým způsobem se mohou soudy příči-

ňovat o předcházení újmě, k níž by mohlo dojít v důsledku nedostatku právních znalostí. Logickým rozбором bylo by možno dospět k závěru, že třetí věta sama o sobě představuje novou, od prvních dvou se odlišující povinnost soudu. Tento výklad by podporovalo i začlenění slova „všestranně“ do tohoto třetího souvětí.

Jakými prostředky by však mohla být tato povinnost soudu realizována? Pokud jde o právní prostředky, bylo by možné splnit tuto možnou třetí povinnost — pokud se realizuje v řízení — pouze důslednou aplikací zákonných ustanovení občanského soudního řádu, stejně jako je tomu u předchozích povinností, a tak přispět k realizaci cíle tohoto kodexu (§ 1, 2). To však podle našeho soudu není smyslem tohoto ustanovení, neboť ten je vyjádřen v samotném § 1 o. s. ř., a mělo-li by mít toto třetí souvětí rozebírané právní normy stejný účel, docházelo by pak k zbytečnému dublování.

Pokud jde o náplň této povinnosti, jež by měla vyplývat z třetí věty, máme za to, že v rámci řízení nemůže být jiná, než především právě ve formě poučení a pomoci, a to v té podobě, v níž jsme tyto dvě činnosti vymezili. Je tedy zřejmé, že tato třetí „povinnost“ nemá žádnou vlastní obsahovou náplň a má tedy jinou funkci. Je v ní obsažen vlastní cíl manudukční povinnosti a je tedy určujícím a limitujícím faktorem pro obsah a rozsah činností, stanovených v první a druhé větě jmenovaného ustanovení. Vykládat smysl celého ustanovení § 5 lze právě jenom na základě souvětí, obsaženého in fine tohoto ustanovení, a v souvislosti s ním.

Na základě těchto tezí lze podle našeho soudu dospět k názoru, že formulaci „a dbají všestranně o to, aby“ lze interpretovat „a tak všestranně dbají“.

Gramatickým a logickým rozбором citovaného ustanovení jsme dospěli k interpretaci, která je do jisté míry „statická“, nekonkrétní. Nyní nám půjde o promítnutí našich výkladů do činnosti soudu a o možnosti interpretovat toto ustanovení „in action“. Půjde nám tedy zde o odpověď na otázku: Jakým způsobem má být manudukční povinnost uskutečňována?

V řízení před soudy se uskutečňují instituty hmotného práva, a to na základě zásahů soudních orgánů státu za podmínek stanovených o. s. ř. Jde tedy o zásahy do oblasti hmotného práva v případech, kdy při jeho realizaci se nemůže prosadit oprávnění jednoho účastníka pro odpor druhého účastníka nebo jinou překážku, spočívající v oblasti norem hmotného práva.

Z tohoto vymezení lze dovodit, že předmětem řízení a rozhodování jsou otázky jak hmotného, tak procesního práva, přičemž v našem rozboru jsme se soustředili pouze na nejnutnější z této široké a zajímavé problematiky, jež by si zasluhovala hlubšího zpracování.

Problém se předně zužuje na otázku, ohledně kterých práv se má účastníkům řízení dostat poučení, jinak řečeno, na jaké poučení má účastník nárok, či ohledně kterých práv má soud uloženu povinnost poučovat (vykonávat manudukční povinnost).

Než zodpovíme tuto otázku, nutno si vyjasnit některé v této souvislosti důležité okolnosti.

Soud je za řízení postaven před řadu skutečností, z nichž některé jsou pro jeho postup a rozhodnutí relevantní, jiné však nikoliv. Z konglomerátu těchto skutečností jsou některé subsumovatelné pod hmotně právní, jiné pod procesně právní ustanovení. Štajgr³⁸⁾ správně upozorňuje na skutečnosti, které jsou relevantní z hlediska procesního a které se „střídají“. Jejich prizmatem soudce zjišťuje skutečnost relevantní z hlediska hmotného práva a vytyčuje tak horizontálně a vertikálně abstraktní skutkovou podstatu hmotně právní normy. Lze dovodit, že všechny úkony (v našem případě nás zajímají především úkony účastníků) jsou relevantní především procesně právně, zatímco z hmotně právního hlediska jsou závazné jen některé. Co se týče první skupiny úkonů, z našeho hlediska zde poučovací povinnost není v rozporu ani se zásadou rovnosti, ani se zásadou dispoziční. Vlastní problém představují ony druhé. Pokud se jich poučení týká, musí, aby vyhovělo podmínkám rovnosti a zásadě dispoziční, odpovídat distinkcím, o nichž jsme pojednali v našem výkladu výše. Při sebepečlivější přípravě (§ 114 o. s. ř.) nemůže soud před jednáním a mnohdy ani během něho dohlédnout význam měnlivých okolností pro samotné rozhodnutí.

Vzhledem k tomu, že názor soudu na projednávanou věc je vytvářen v zásadě teprve bezprostředně před vynesemím rozhodnutí, musí si soud při manudukční činnosti počínat nanejvýš bedlivě.

Především je nutno respektovat druh řízení (viz výklad dále) a konkrétní procesní situaci. Co se týče poučení ve vztahu k ryze procesním úkonům (viz výklad o dispoziční zásadě), pak formulace poučení by měla být poměrně konkrétní. Jde tu totiž o takové úkony jako např. opatření podle § 117 odst. 2, postup podle § 15, odst. 2, návrh ohledně volby zástupce, poučení o možnosti podat námitky proti osobě znalce, poučení podle § 43 odst. 1, poučení o možnosti nahlédnout do spisu, poučení o možnosti delegace věci z důvodu vhodnosti, dále poučení o tom, že lze pronést závěrečnou řeč podle § 118 odst. 3, poučení o možnosti klást otázky, nahlížení do spisů aj.

Jiná situace je při poskytování manudukční povinnosti ohledně dispozičních úkonů účastníků (viz pojednání o zásadě dispoziční).

Při realizaci manudukční povinnosti za řízení nutno tedy sledovat tato hlediska:

1. O podstatě úkonu a jeho následcích (případně o újmě v důsledku provedení či neprovedení takového úkonu) nutno poučit teprve tehdy, jestliže účastník se rozhodl zvolit takový postup, jenž by měl za následek zkrácení jeho materiálních práv.³⁹⁾

³⁸⁾ Viz Štajgr: Zásady civilního soudního řízení. Praha 1946, str. 51.

³⁹⁾ Z ustanovení § 5 je též zřejmý — jak jsme již ostatně vysvětlili — vztah povinnosti předcházet újmě v důsledku nesprávného úkonu účastníka k povinnosti poučení a pomoci. Soud totiž tím, že poskytuje pomoc a poučení, dbá o to, aby nedostatek právních znalostí nebyl někomu na újmu v jeho právech.

Výkonem manudukční povinnosti umožní tedy soud jejímu adresátu získat přehled předně o jeho procesních právech a povinnostech, a dále některých důsledcích, jež jsou spojeny s výkonem či opomenutím těchto práv.

2. Z výkladu § 5 o. s. ř. lze dovodit, že postup soudu při výkonu manudukční povinnosti se bude dít v abstraktní rovině a soud neutrální formou účastníkovi objasní následek jeho postupu.⁴⁰⁾ Soud se nemůže uchýlit k tomu, aby vysvětloval konkrétní rozdíl mezi postupem, který si zvolil účastník, a postupem, jenž soud považuje za správný.⁴¹⁾

Respektování názoru soudu adresátem manudukční povinnosti není však v žádném případě ještě zárukou toho, že meritorní rozhodnutí soudu mu bude ku prospěchu.

3. Co se týče formy projevu poučení, pak úkon soudu, kterým se poskytuje poučení nebo jiná forma manudukční činnosti, musí splňovat požadavky, jež se vztahují na úkony soudu obecně, a nadto má distinkce zvláštní: pokud je poučení udělováno při jednání, musí, aby splnilo svůj účel, být hlasité a srozumitelné (viz též instrukci MS ČSR O důstojnosti soudního jednání).⁴²⁾

Tento výklad platí v zásadě pro řízení sporné a v ostatních oblastech aplikace § 5 o. s. ř. platí s těmi modifikacemi, o nichž je řeč v příslušných pasážích našeho pojednání.

3. Manudukční povinnost a protokol

Dokumentem o průběhu řízení, a tedy úkonech účastníků a soudu, je protokol. Tento důkazní prostředek má podávat obraz o průběhu řízení a představuje tak podklad pro rozhodnutí soudu; jen z protokolu lze zjistit průběh dokazování.

Jak správně podotýká komentář⁴³⁾ k o. s. ř., je povinností soudu pojmout všechny úkony podle § 5 do protokolu.

Protokol o jednání soudu má povahu veřejné listiny, a proto předseda

⁴⁰⁾ Protože adresát manudukční povinnosti neznalý práva nesdělí mnohdy správné informace, týkající se konkrétního případu, lze riziku nedostatku při poskytování manudukční povinnosti předejít věrnou citací ustanovení příslušných právních předpisů. To se týká zejména drobných porad, poskytovaných ve stadiu mimo vlastní řízení.

⁴¹⁾ Správně upozorňuje Turek (Proti průtahům, byrokratismu a ne hospodárnosti v občanském soudním řízení. SZ, 1972, str. 87) na nedostatky při plnění manudukční povinnosti vůči účastníkům řízení. Nedůslednost a neúplnost při vlastním poučení, pokud neznamená procesní vadu, vede přinejmenším k průtahům a hrubě tak ztěžuje postup řízení.

⁴²⁾ Subjektům soudního řízení se mnohdy dostává poučení prostřednictvím textu přetištěného na soudních tiskopisech, kde je uváděna citace právního předpisu. V těchto případech jde většinou o tu formu manudukční povinnosti, jež vychází z ustanovení § 5 pouze zprostředkovaně, neboť se opírá o jednotlivá konkrétní ustanovení o. s. ř. Tato ustanovení provádějí zásadu manudukční povinnosti a jsou vzhledem k § 5 v poměru subsidiarity nebo speciality. V pochybnostech je úkolem soudu upozornit na tuto formu poučení a vysvětlit smysl a obsah přetištěného textu.

⁴³⁾ Viz Rubeš a kol.: Občanský soudní řád — komentář. Praha 1970, str. 159.

senátu, který za jeho správnost odpovídá, je povinen zajistit, aby protokol obsahoval všechny patřičné údaje, a aby obsah těchto údajů odpovídal učiněným přednesům bez jakýchkoliv zkreslení a nesprávností (Pls 5/66).

V souvislosti s rozebíraným ustanovením jde především o to, že do protokolu by nemělo být pouze paušálně zaznamenáno, že soud provedl některou z činností podle § 5 o. s. ř.

V souladu se zásadou materiální pravdy měl by tedy soud zaprotokolovat přesnou formulaci projevů vůči adresátovi, a to zejména pokud se tento aktivní zásah soudu dotýká zásady rovnosti účastníků. Problém je však v tom, že zejména poučení lze udělit jinak než mluveným slovem; projev souhlasu či nesouhlasu (který má význam pomoci účastníkovi) lze přirozeně vyjádřit i gestem apod., což však je v rozporu s ustanovením článku 6 odst. 7 instrukce MS ČSR o důstojnosti soudního jednání. Takovéto případy jistě zeslabují nestrannost soudu.

Z povahy manudukční povinnosti plyne, že její realizace je procesním úkonem, jenž však nemá na rozdíl od většiny procesních úkonů učiněných soudem pro adresáty uvedené povinnosti povahu závazného rozhodnutí. Adresát této povinnosti totiž není povinen úkon soudu, jehož obsahem je manudukční činnost, respektovat.

V krajním případě může tedy soud, pokud jde o takovýto úkon na rozdíl od mnoha jiných procesních rozhodnutí, jej měnit, případně vzít zpět.

Lze tedy shrnout, že protokol s ohledem na význam manudukční povinnosti je důkazním prostředkem nanejvýš důležitým, a proto, pokud dojde k aplikaci § 5 o. s. ř., je nutno protokolovat důsledně jak projev soudu, tak případnou reakci adresáta manudukční povinnosti (§ 44 odst. 2 JŘ).

4. Manudukční povinnost v rámci vykonávacího řízení

Ustanovení o výkonu rozhodnutí sledují odlišný cíl ve srovnání s právními pravidly upravujícími řízení nalézací. Zatímco cílem nalézacího řízení je poskytnutí procesní ochrany hmotně právním nárokům, cílem vykonávacího řízení je zajištění ochrany nárokům obsaženým v již vydaném rozhodnutí (judikovaný nárok).

Odlišnost nalézacího a vykonávacího řízení se projevuje v tom, že při řízení o výkonu rozhodnutí se uplatňují zásady, jež jsou nalézacímu řízení neznámé; jejich působení modifikuje funkci těch zásad, jež jsou společné pro oba druhy řízení. Z toho důvodu se mění kvalita manudukční povinnosti, a tudíž i její funkce. Obecná ustanovení občanského soudního řádu lze tedy v rámci výkonu rozhodnutí aplikovat jen potud, pokud jejich uplatnění není vyloučeno speciálními předpisy.

Obecně lze říci, že platnost § 5 o. s. ř. ve vykonávacím řízení bude uplatňována méně často, a to v podstatě proto, že počet dispozitivních úkonů účastníků ve vykonávacím řízení je podstatně menší, nežli tomu je v řízení nalézacím.

Zvláštní postavení však zde má speciální ustanovení § 260 o. s. ř. Toto

ustanovení má jasnou povahu pomoci jako formy manudukční povinnosti soudu (viz též výklady o pomoci). Podle našeho názoru by měl být účastník o právu na poskytování této pomoci poučen. Nárok na tuto pomoc má však účastník (oprávněný), jak správně dovozuje Duděk⁴⁴) jen potud, pokud sám vyvinul potřebnou aktivitu (zejména splnění podmínek daných pro návrh — viz § 43, 254 o. s. ř.).

5. Manudukční povinnost v nesporném řízení

I když občanský soudní řád stojí na principu jednotného řízení, lze provést jeho diferenciaci na sporné a nesporné, z nichž poslední je upraveno v 5. hlavě třetí části o. s. ř. Kritériem pro tuto diferenciaci je cíl, který daný druh řízení sleduje (viz ale § 2 o. s. ř.). Existence právních institutů a jejich funkce v řízení — jak bylo objasněno — je dána vztahem cíle a zásad, uplatňovaných v konkrétním druhu řízení. Tento vztah je právě v důsledku rozdílnosti cílů odlišný v řízení sporném ve srovnání s řízením nesporným. Vzhledem k povaze manudukční povinnosti doznává její použití v řízení nesporném určitých modifikací.

Hlediska pro výkon manudukční povinnosti, uvedená v obecné rovině (viz výklad § 5 o. s. ř.), jsou aplikovatelná i v nesporném řízení, a to s modifikacemi vyplývajícími z těchto distinkcí:

- v nesporném řízení soud bere při rozhodování v úvahu i hlediska účelnosti a vhodnosti;
- předmět samotného řízení mnohdy nelze v jeho průběhu určit. Potud se otázka rovnosti účastníků neklade a soud ex professo poskytuje komplexní ochranu účastníkům;
- dispoziční zásada zde ustupuje do pozadí a totéž lze usuzovat i o zásadě projednací, ježto postup soudu ex officio, jenž je diktován cílem nesporného řízení, má zde prioritní postavení a s tím koresponduje i rozsah manudukční povinnosti.

6. Manudukční povinnost v druhé části, hl. 1, 2 o. s. ř.

V druhé části o. s. ř. je v 3. hlavě upravena činnost soudu procesního charakteru, která je v přímém vztahu k budoucímu soudnímu řízení. Jde o předběžná opatření a zajištění důkazů. V této hlavě bude zásada manudukční povinnosti aplikována v podstatě tak, jak jsme ji vymezili v pasáži o výkladu § 5.

Dále však druhá část o. s. ř. v hlavě 1 a 2 upravuje tu činnost soudu, jež se svou povahou vymyká ze souboru ostatních ustanovení o. s. ř. Účelem ustanovení obsažených v druhé části hlavy 1, 2 je procesní prevence. Zákon pro tento účel vymezuje různé specifické druhy činností, které se liší navzájem svou formou a zejména svými výsledky. Společným znakem všech těchto činností soudu je, že manudukční činnost, a to zejména ve

⁴⁴) Srovnej D u d e k: Pomoc soudu podle ustanovení paragrafu 260 o. s. ř. SZ, 1974, str. 82.

formě pomoci, je jejich vlastním obsahem. Dalším společným rysem pro tento úsek občanského soudního řádu je to, že se jedná o neformální postupy, což platí zejména o pohovorech, upozorněních⁴⁵⁾ a o postupu směřujícím k určení otcovství souhlasným prohlášením rodičů. Pokud jde o smířčí řízení, blíží se tento úsek činnosti zejména svým výsledkem vlastnímu řízení.⁴⁶⁾

Pro všechny postupy soudu podle těchto ustanovení je charakteristické,⁴⁷⁾ že — až na usnesení — kterým je schválen praetorský smír — nedochází zde vůbec k žádným právně relevantním důsledkům a všechny tyto postupy končí neformálně. Soud zde nevydává žádný individuální právní akt, kterým by bylo autoritativně stanoveno, co nutno považovat za právo mezi zúčastněnými subjekty a státem, což je typické pro každé řízení. Z textace samotného § 2 o. s. ř. plyne arg. a contr., že postup podle těchto ustanovení nelze považovat za řízení podle o. s. ř. Řízení totiž předpokládá, že se v něm projednávají spory, zatímco zde jde o činnost, která má vlastnímu sporu zabránit.

Z těchto důvodů považujeme činnost soudu při výkonu manudukční povinnosti v rámci těchto dvou hlav za úřední postup.

Pro výklad a aplikaci manudukční povinnosti nutno respektovat tato hlediska: Vzhledem k tomu, že nejde o vlastní řízení, ale o úřední postup, neplatí zde procesní zásady. Z tohoto důvodu opadají omezení, plynoucí ze vztahů mezi zásadou manudukční povinnosti na straně jedné a ostatními procesními zásadami na straně druhé (jak jsme o tom pojednali v první kapitole). Manudukční povinnost tedy bude realizována, pokud jde o pořízení, zcela konkrétně a její uplatnění má spíše povahu rady.

Věcný rozsah manudukční povinnosti je dán povahou právních vztahů, jež mohou být předmětem daného postupu soudu.

Osobní rozsah manudukční činnosti pro pohovory, upozornění a smířčí řízení je dán povahou projednávané věci, ze které plyne, kdo by mohl být účastníkem budoucího sporu. Pokud jde o určení otcovství souhlasným prohlášením rodičů, je osobní rozsah dán ustanovením § 94 o. s. ř.

⁴⁵⁾ Pohovor, resp. upozornění jako konkrétní formy postupu představují dvě formy realizace manudukční povinnosti. Pohovor je tak typickou konkrétní formou druhé věty ustanovení § 5 o. s. ř., neboť soud, který působí na splnění povinností a tím usiluje o předcházení sporu, pomáhá při uplatnění práv toho, vůči němuž mají být zmíněné povinnosti plněny. Obdobně je tomu i při upozornění k odstranění nedostatků, jež by mohly vést ke sporu.

⁴⁶⁾ Pokládáme za důležité stanovit povahu těchto forem soudní činnosti, a to zejména z hlediska posouzení následků porušení manudukční povinnosti.

⁴⁷⁾ Přesto i tuto činnost považujeme za úřední postup, a to i když zde soud v případě smíru vydává usnesení a musí proto zkoumat procesní podmínky (ačkoliv žádné řízení zahájeno nebylo) a zároveň zkoumá kogentní předpisy hmotného práva. Lze uvažovat tři formy (možnosti) průběhu tohoto postupu: a) Mezi stranami ke smíru nedojde a pak postup končí naprosto neformálním způsobem. b) Strany uzavřou smír, ten však není soudem schválen. Pak lze usnesení, které o tom bude vydáno, napadat opravnými prostředky. c) Stejně tak existují opravné prostředky (s výjimkou odvolání) proti usnesení soudu, které smír schválí.

O existenci tohoto institutu není třeba pochybovat. Svědčí pro ni samotná dikce § 5, kde adresátem povinnosti soudu je nikoliv účastník, nýbrž subjekt označený obecněji, totiž jako občan resp. organizace. Nadto ustanovení § 18 JŘ pod marginální rubrikou „Udělování právního poučení“ konkretizuje ustanovení § 5 tak, že soudní osoby zde vyjmenované mají občanům a organizacím pomáhat, zejména dbát, aby nedostatek právních znalostí jim nebyl na újmu.

Na tomto místě je třeba zjistit právní povahu tohoto druhu činnosti a dále vymezit její rozsah a stanovit tak předpoklady odpovědnostních vztahů, jež zde mohou vznikat.

Při úvaze o právním charakteru této činnosti by se zdálo, že při poskytnutí zejména složitější právní informace ze strany soudu (zejména sepsování podání) dochází ke vzniku občanskoprávního vztahu mezi soudem a občanem (organizací), kterýžto vztah má obdobnou povahu jako služba poskytovaná advokátní organizací (§ 321 a násl. o. z.), a že na manudukční činnost soudu mimo řízení lze aplikovat uvedený režim občanského zákoníku (§ 496 o. z.). Tuto úvahu by podporovala i skutečnost, že složitější úkony soudu podléhají zpoplatnění obdobnému jako při stanovení odměny advokátní organizaci podle advokátního tarifu (položka 17 SP).

S tímto názorem však nelze souhlasit. Soud, ani při realizaci tohoto druhu činnosti, nepřestává být orgánem státu vykonávajícím spravedlnost a nestává se subjektem poskytujícím služby ve smyslu o. z. V důsledku sociální funkce socialistického státu, která v sobě obsahuje i realizaci absolutního (nezadatelného) sociálního práva občana (organizace) být informován o právních otázkách, týkajících se subjektivních práv, rozšiřuje se funkce soudu o povinnost korespondující s tímto právem, týkající se ust. § 5. Tuto činnost soudu (státu) lze přirovnat k činnosti socialistického státu na poli sociálního zabezpečení, zdravotnictví nebo školství. Skutečnost, že se jedná o činnost v některých případech úplatnou, ji nečiní službou ve smyslu o. z., a to i když mnohdy by taková činnost byla považována za službu, byla-li by prováděna advokátní organizací. Ostatně ani občan, jenž se přichází informovat k soudu o svých právech, nezamýšlí uzavírat smlouvu o právní pomoci se subjektem, který mu ji poskytuje. Soudy i v rámci této mimoprocesní činnosti vystupují jako „úřady“, tedy jako orgán mocenský, a proto i zde vznikají mezi státem a adresáty manudukční činnosti veřejněprávní vztahy.

Domníváme se tedy, že manudukční povinnost mimo řízení lze charakterizovat jako úřední postup, jehož obsahem je povinnost orgánu státu podávat informace o pozitivním právu a jehož cílem je zajistit, aby každý

⁴⁸⁾ Čs. soudy realizují manudukční povinnost ve dvou formách své mimoprocesní činnosti, jež mají charakter úředního postupu. Jednak je tento postup upraven samotným o. s. ř. v rámci hlav 1 a 2 části 2 o. s. ř. (viz předchozí výklad), a jednak jde o poskytování manudukční povinnosti, jež o. s. ř. neupravuje a jež vyplývá z § 5 o. s. ř. Tento druhý typ soudní činnosti se liší od prvního především tím, že se přibližuje úpravě soukromoprávní.

občan (organizace) mohl být informován o svých subjektivních právech a mohl se obrátit na stát s žádostí o pomoc a poučení, a aby tak bylo předcházeno újmám, majícím kořen v neznalosti práva. To pak přispívá k ochraně subjektivních práv občanů a organizací.

Z uvedeného je patrna rozdílnost povahy manudukční činnosti v řízení a mimo ně, což se projevuje i v povaze manudukční povinnosti. Proto na režim poskytování manudukční povinnosti mimo řízení nelze vztahovat ani obecné zásady procesní.

Pokud jde o rozsah mimoprocesní manudukční činnosti, lze výkladem ustanovení § 5 o. s. ř. v souvislosti s ustanovením § 18 JŘ dovodit, že rozsah této činnosti bude značně širší ve srovnání s její obdobou v rámci řízení. Náplň této činnosti bude velmi pestrá a půjde zejména o drobné porady informativního rázu, sepisování podání do protokolu, pomoc při odstraňování nedostatků podání občanů apod.

Pokud jde o osobní rozsah, lze soudit, že každý občan (případně organizace prostřednictvím svého zástupce) má právo na poskytnutí manudukční činnosti soudem.

Při stanovení věcného rozsahu této činnosti třeba vyjít z vymezení pravomoci soudů (§ 7 o. s. ř. a § 13, 14 tr. ř.) ve věcech civilních resp. trestních. Nebude-li moci být soudem podána vyčerpávající informace (zejména vzhledem k současnému pracovnímu přetížení), lze adresáta odkázat na pomoc organizace zabývající se ex professo danou problematikou (advokátní organizace, orgán ROH), přičemž je nutno mít na zřeteli aktuálnost újmy, jež by mohla adresátu v důsledku odkázání vzniknout. Přesahoval-li by rozsah požadované manudukční činnosti okruh pravomoci soudních orgánů, máme za to, že je povinností soudu odkázat na orgán, v jehož kompetenci je předmět dožadované činnosti. Nepovažujeme tedy za správné prosté odmítnutí adresáta s odůvodněním, že daná věc nespadá do pravomoci čs. soudů.

Míra intenzity (konkrétnosti) manudukční činnosti bude v podstatě záviset jednak na úrovni právních resp. všeobecných znalostí adresáta, jednak na tom, zda se adresátu této činnosti soudu jedná o informaci o řízení, na kterém je zúčastněn (informace bude konkrétní), anebo zda mu jde o jiný druh informace (informace bude obecná).

Míra intenzity manudukční povinnosti bude dále tím vyšší a informace bude tedy tím konkrétnější, čím nižší kvality budou právní znalosti informovaného a tudíž i větší pravděpodobnost vzniku újmy.

Značným nedostatkem současné právní úpravy manudukční povinnosti vykonávané mimo řízení je její procesní úprava, stanovící pouze subjekty realizující manudukční činnost, jež je obsažena pouze v JŘ, tedy interní normativní instrukci. I zde, i když nejde o činnost v rámci vlastního řízení, by byl režim procesní úpravy nejen pojmově možný, ale prakticky velmi potřebný. Další vadou pozitivní úpravy je to, že tuto odpovědnou činnost mohou kromě soudců, justičních a notářských čekatelů vykonávat i administrativní pracovníci soudu, tedy osoby bez právnického vzdělání; přitom není v uvedené normě provedeno vymezení činnosti těchto osob.

NESPLNĚNÍ POVINNOSTI STANOVENÉ V § 5 o. s. ř.

Vycházíme-li ze struktury právní normy, dospíváme k závěru, že obsah dispozice a hypotézy musí spolu korespondovat a být navzájem adekvátní. Mají-li totiž subjekty zájem na vzniku zmíněných oprávnění a povinností, budou patrně vyžadovat vznik skutečností, za nichž se mohou realizovat zmíněná práva a povinnosti. Nejsou-li hypotéza a dispozice navzájem adekvátní, stává se právní norma obsoletní. V takovém případě by měl tento předpis sice povahu právního pravidla, nebyl by však právní normou v pravém slova smyslu, neboť v pramenu platného práva by neexistovalo ustanovení o státním donucení pro případ, že by byl porušen.

Takováto pravidla, jak jsme je bezprostředně popsali, jsou označována jako *leges imperfectae* a měla by význam pouze pro výklad pozitivního práva.

My se však domníváme, že v případě § 5 o. s. ř. tomu tak není a že lze aplikovat státní donucení v případě porušení (nesplnění) povinnosti stanovené v ustanovení § 5 o. s. ř., předvídané právní normou.

Z dispozice této rozebírané právní normy vyplývá, že soud má povinnost uskutečňovat manudukční činnost za podmínek stanovených v její hypotéze. Adresát této činnosti soudu — tedy občan či organizace — má nárok na poskytnutí této činnosti, a to vzhledem ke konkrétní procesní situaci, v níž se nachází. Při nesplnění manudukční povinnosti soudem dochází tedy k porušení právního vztahu mezi soudem a občanem, resp. organizací. Porušitele této povinnosti stíhá sankce, jež má povahu náhrady škody (vztah občanskoprávní) anebo trestu v oblasti práva pracovního, popřípadě v rámci zákona 142/61 Sb. Soud však postihuje, jak dovodíme dále, pro porušení povinnosti stanovené § 5 v rámci řízení též procesní sankce, již představuje změna nebo zrušení jeho rozhodnutí. Právní povinnost soudu stanovená v § 5 spočívá tedy ve *facere* a občan může toto konání vynucovat.

Porušením (nesplněním) manudukční povinnosti rozumíme jednak její opomenutí, jednak její nesprávný výkon. V prvním případě zůstane soud nečinný a vůbec nevyvine manudukční činnost (*non facere*), ke které je za konkrétní procesní nebo mimoprocesní situace povinen. V druhém případě lze o porušení uvažovat tehdy, jestliže soud vzhledem k dané konkrétní situaci aplikuje § 5 o. s. ř. v rozporu s distinkcemi, které jsme vytýčili v první kapitole, tzn. zejména svou činnost provede tak, že nedodrží její stanovený věcný a osobní rozsah. Na rozdíl od publikované judikatury, jež si všímá výlučně případů porušení § 5 ve směru „*non facere*“, domníváme se, že je nutné zabývat se i případy „nesprávného“ poskytování manudukční povinnosti při překročení věcného a osobního rozsahu ustanovení § 5 o. s. ř. Máme za to, že jak případy „*non facere*“, tak i případy nesprávného „*facere*“ mají za následek nejen porušení samotného § 5, nýbrž zároveň — vzhledem k postavení rozebíraného ustanovení jako zásady — i porušení jiných procesních zásad.

K porušení ust. § 5, jako procesní zásady, dojde zajisté též tehdy, je-li postup soudu v rozporu s jiným konkrétním ustanovením o. s. ř., které tuto zásadu provádí (např. porušení § 43 o. s. ř.).

Otázkou porušení § 5 o. s. ř. se budeme zabývat vždy v rámci oblasti možnosti aplikace tohoto ustanovení a tedy

a) za řízení;

b) mimo o. s. ř. a podle druhé části, hlavy 1, 2 o. s. ř. (úřední postup).

1. Nesplnění manudukční povinnosti za řízení

Domníváme se, že porušením ustanovení § 5, příp. jiných konkrétních ustanovení o. s. ř. o manudukční povinnosti, dochází zároveň — vzhledem k postavení § 5 jako procesní zásady — k porušení jiných procesních zásad, případně konkrétních ustanovení o. s. ř. Tak neposkytnutí poučení může být porušením zásady rovnosti účastníků apod.

Zabývat se problémem nesplnění (porušení) manudukční povinnosti a jeho následky v rámci o. s. ř. má význam tehdy, jestliže v důsledku takového nesplnění (porušení) vznikla procesní vada. Za správný pokládáme názor Štajgrův,⁴⁹⁾ který soudí, že vada vznikne tehdy, jestliže soud překročil rámec úvahy, která je pro jeho rozhodnutí dána.

Prostor pro úvahu v otázce manudukční povinnosti je relativně značný, a to potud, pokud soud volí mezi tím úkonem, který realizuje manudukční povinnost, či jeho neprovedením. Jestliže tedy soud překročil meze dané pro úvahu o realizaci manudukční povinnosti, je tento jeho úkon vadou.

Vady pak mohou být nejrůznější povahy. Zákon sám zná jednak vady, jež měly za následek nesprávné meritorní rozhodnutí, a na druhé straně vady, jež takové účinky neměly. V dalším výkladu se budeme zabývat problémem prvně jmenovaného druhu vad, vzniklých v důsledku nesplnění manudukčních povinností.

Je zřejmé, že rozhodnutí, jež trpí vadou, je zrušitelné, případně změní-
telné na základě řádného nebo mimořádného opravného prostředku.

Z rozdílu mezi řízením odvolacím a řízením o obnově a stížností plyne, že vada, spočívající v porušení § 5, jako důvod ke zrušení rozhodnutí v tom kterém řízení bude muset mít mnohdy odlišnou kvalitu.

Nesplnění manudukční povinnosti se tedy musí kvalifikovaným způsobem projevit ve věci samé. Je však nemožné vypočítávat nedostatky způsobené nesprávnou aplikací ustanovení § 5.

V zásadě lze uvést, že budou přicházet v úvahu ty případy, kdy účastník utrpí újmu v procesním slova smyslu v důsledku porušení tohoto ustanovení. Jde např. o nedostatečné zjištění skutečného stavu věci a tedy současně porušení zásady materiální pravdy, porušení rovnosti stran, nestran-
nosti soudu aj. Budou proto vady řízení, spočívající v porušení § 5, důvodem ke zrušení rozhodnutí podle § 221 o. s. ř.

V řízení o stížnosti pro porušení zákona lze v podstatě vycházet z výkladu

⁴⁹⁾ Viz Štajgr: Vady v civilním soudním řízení. Praha 1945, str. 16.

výše uvedeného. Vzhledem k výjimečnosti tohoto mimořádného opravného prostředku lze souhlasit s názorem NS ČSR (Cz 207/58), kde se uvádí, že ke změně rozhodnutí pro neúplnost⁵⁰⁾ skutkových zjištění lze přikročit jen tehdy, bylo-li toto pochybení podstatné.

Procesní vady, jichž se dopustil soud porušením § 5, mohou být i důvodem obnovy řízení. K tomu může dojít zajisté poměrně zřídka. Mohli bychom uvažovat zejména důvod podle ust. § 228, odst. 1, písm. c, kdy nesprávný výklad § 5 může být příčinou vyloučení účastníka z důležitého přednesu ve věci, případně přichází v úvahu i důvod podle § 228, odst. 1, písm. d, a to tehdy, jestliže by soud neaplikoval ustanovení § 5 o. s. ř., resp. 43 o. s. ř. a nebyly by tak odstraněny nedostatky návrhu toho druhu, že by chyběla základní podmínka řízení.

2. Nesplnění povinnosti stanovené ustanovením § 5 a náhrada škody

Soustředíme se nyní na některé problémy, jež mohou vznikat v souvislosti s aplikací zákona 58/1969 Sb. při nesplnění manudukční povinnosti. Nejříve se budeme zabývat otázkami odpovědnosti z nezákonného rozhodnutí a dále odpovědností z nesprávného úředního postupu.

U prvního odpovědnostního vztahu jde nám o otázku „nezákonnosti rozhodnutí“ (nezákonného rozhodnutí). V otázce nezákonnosti neboli protiprávnosti soudního rozhodnutí je třeba vycházet především z toho, že zákon stojí na principu objektivní odpovědnosti, a uvažovat o zákonnosti, resp. nezákonnosti (protiprávnosti) znamená řešit vztah zákona a daného rozhodnutí soudu. V úvahu přichází jak rozsudek, tak i usnesení. Zákonnost je objektivní kategorie a je proto irelevantní zkoumat příčiny, které vedly k vydání nezákonného rozhodnutí.⁵¹⁾

V našem případě bude vznik nezákonného rozhodnutí přicházet v úvahu zejména v důsledku vadného výkladu § 5 o. s. ř., resp. konkrétních ustanovení, jež uvedený základní předpis provádějí, a dále v důsledku nesprávného zjištění skutkového stavu. Zhusta bude vznik nezákonnosti podmíněn současným působením obou těchto faktorů.

Jde-li o konkrétní ustanovení o manudukční povinnosti (zejména ust. § 43 o. s. ř.), nebude problém složitý. Tento předpis lze totiž vykládat dosti extenzivně, a to zejména tehdy, vykazuje-li podání takové vady, že pro nedostatek procesních podmínek nelze v řízení pokračovat. Pokračuje-li přesto soud v řízení, lze usuzovat, že posléze vydané rozhodnutí bude nezákonné. V praxi se budou jistě často vyskytovat případy, kdy v důsledku nesprávné aplikace tohoto ustanovení je rozhodnutí vydáno na základě nesprávně zjištěného skutkového stavu (viz např. Prz 36/67).

Je třeba řešit případy, kdy účastník nebyl poučen o svých právech, je-

⁵⁰⁾ Uvedeno podle Hrdličky: Stížnost pro porušení zákona v občanskoprávních věcech. Praha 1965, str. 168.

⁵¹⁾ Shodně Luby: Zodpovednosť štátu za škodu způsobenú rozhodnutím alebo úradným postupom. Bratislava 1971, str. 47.

jichž ochrany se může domáhat společně s jinými svými nároky v jednom řízení (např. účastník podá žalobu o neplatnost rozvázání pracovního poměru, nenárokuje však úslou mzdu).

Ve stručnosti lze říci, že za nezákonná lze považovat taková rozhodnutí, kdy účastník nebyl (správně) poučen a v důsledku překážky *rei iudicatae*, resp. *litispendence*, se nemůže domáhat ochrany svých práv v jiném řízení.

Naopak nemůže být důvodem nezákonnosti, jestliže soud aplikoval § 5 o. s. ř. tak, že vycházel z jiného právního názoru, než který zastává judikatura, která totiž zatím obsahuje jen interpretace ryze kazuistické. Nezákonnost lze namítat pro rozpor se zákonem.

Ustanovení § 5 o. s. ř. je sice kogentní právní normou, avšak vzhledem k její vysoce abstraktní dikci se rozhodování soudu svým charakterem blíží rozhodování na základě úvahy. K nezákonnosti tedy dojde chybným zjištěním obsahu této právní normy, tj. zejména nesprávným gramatickým a systematickým výkladem. Ostatní rozhodnutí, ke kterým se dospěje, aniž soud překročil rámec relativně neurčité hypotézy (*de facto* úvahy), jsou *secundum legem*; i když některá z nich mohou být nesprávná, nejsou však nezákonná.

Pokud jde o nesprávný úřední postup, nutno konstatovat, že „nesprávnost“ je širší kategorie než nezákonnost. Vztahuje se i na případy, kdy výkon manudukční povinnosti byl proveden v souladu se zákonem (např. soud poskytne právní radu), avšak s průtahem, neúplně apod.⁵²⁾

Typicky sem patří případy nečinnosti soudu.

Vzhledem k četnosti a různosti aplikace § 5 o. s. ř. mimo řízení mohou být druhy nesprávností úředního postupu soudu nejrozmanitější.

K aplikaci ustanovení § 5 o. s. ř. mimo řízení dochází za různých konkrétních situací, a to zejména z hlediska materiálních předpokladů soudů pro výkon manudukční činnosti. Tak např. v městě, kde je několik soudů, jsou podmínky pro realizaci manudukční činnosti příznivější ve srovnání se situací, kde v rozsáhlé, hustě zalidněné oblasti se nachází jeden nedostatečně obsazený okresní soud.

Všechny tyto momenty jsou však pro otázku odpovědnosti za škodu, vzniklou v rámci úředního postupu v důsledku nesprávného výkonu manudukční činnosti vzhledem k principu objektivní odpovědnosti irelevantní. Stejně tak nerozhodný je v této otázce i význam újmy, která by hrozila, kdyby manudukční povinnost soudu nebyla realizována vůbec, resp. kdyby se právní názor, vyslovený soudní osobou, ukázal být mylným.

Tyto skutečnosti mohou mít význam pouze pro posouzení otázky míry poskytování manudukční činnosti.

⁵²⁾ Viz k tomu K n a p p: Poznámky o tom, za co stát odpovídá a za co neodpovídá. Právnícké štúdie, 1969, str. 708, a F i a l a: Úvaha nad některými ustanoveními zák. 58/1969 Sb. o odpovědnosti za škodu způsobenou rozhodnutím orgánu státu nebo jeho nesprávným úředním postupem. AUC, 1970, str. 221.

3. Některé problémy regresních vztahů při nesplnění manudukční povinnosti

V případě vzniku škody nezákonným rozhodnutím soudu⁵³⁾ (nebo jeho nesprávným úředním postupem) tak, jak jsme tento problém vyložili na jiném místě, vzniká v důsledku porušení ustanovení § 5 o. s. ř. odpovědnostní vztah mezi státem a poškozeným občanem, resp. organizací.

Na tomto místě se nehodláme zabývat ani povahou odpovědnostního vztahu (jde o mimozávazkovou odpovědnost, odpovědnost za jiného), ani otázkami objektivního charakteru odpovědnosti.⁵⁴⁾

Vycházíme z předpokladu, že došlo k odškodnění poškozeného a půjde nám tedy o vyřešení některých otázek regresního vztahu mezi státem, soudem a soudcem anebo jiným pracovníkem soudu. Jedná se tedy jednak o vztah mezi státem a soudem a jednak o vztah mezi soudem a soudcem, resp. pracovníkem soudu, kteří vyvolali vydání nezákonného rozhodnutí.⁵⁵⁾

Ponecháme stranou první fázi tohoto vztahu, ve které jde o poměr mezi ČSSR, resp. ČSR, SSR a příslušným soudem. Postihovaný nárok státu vůči soudu tedy předpokládá: a) nezákonné rozhodnutí, resp. nesprávný úřední postup, b) škodu v důsledku okolnosti uvedené ad a), c) uhrazení této škody státem, d) předpoklad zavinění neexistuje.

V našem výkladu se soustředíme na druhou fázi regresního vztahu a rozebereme jej v případě odškodnění za nezákonné rozhodnutí a dále pak v případě nesprávného úředního postupu.

V prvním případě jde o postihový nárok soudu vůči soudci, resp. pracovníku soudu, který v důsledku porušení manudukční povinnosti způsobil škodu, přičemž tito se zúčastnili vydání nezákonného rozhodnutí. Předpokladem tohoto regresního vztahu je, že stát úspěšně uplatnil regresní nárok vůči soudu,

- existuje kauzální nexus mezi porušením § 5 a vznikem škody a dále
- existuje zavinění, případně spoluzavinění soudce, jež musí být zjištěno v disciplinárním řízení podle zákona 142/61 Sb. (viz však promlčení kárného stíhání podle § 7 cit. zákona).

Obtíž při rozboru tohoto regresního vztahu spatřujeme v řešení problému, kdo je vedle státu a soudu dalším subjektem regresního poměru.⁵⁶⁾

Kdo je tedy — jinak řečeno — postihovaný subjekt? V případě rozhodo-

⁵³⁾ Možnosti vzniku škody v těchto případech uvádí Černý: Odpovědnost za škodu způsobenou nezákonným rozhodnutím soudců a státních notářů. Právník, 1966, str. 134.

⁵⁴⁾ K otázce odpovědnosti státu za škodu v důsledku nezákonného rozhodnutí státního orgánu anebo v důsledku nesprávného úředního postupu viz podrobněji L u b y (op. cit. v pozn. 51) a literaturu tam uvedenou.

⁵⁵⁾ Tuto „dvoustupňovost“ regresního vztahu lze dovodit gramatickým výkladem § 12/1 zák. č. 58/69 Sb. Jako postihovaný subjekt má tedy soud pasivní legitimaci a je v tomto vztahu procesně způsobilý. (Tento názor však není nesporný.)

⁵⁶⁾ Jde o to, kdo je postihovaným subjektem v druhé fázi regresního vztahu. Tato otázka se váže k řešení problému zavinění, který — v případě rozhodování soudu — je v podstatě jednoduchý.

vání samosoudcem, příp. notářským tajemníkem (ve vykonávacích řízeních), je věc neproblematická.

Jádro problému spočívá v otázce, kdo je tímto subjektem v případě, že ve věci rozhodoval senát. Odpovědnost členů senátu — podle našeho názoru — se bude řídit především podle toho, šlo-li o předsedu senátu, referenta či přísedícího, přičemž podle našeho názoru z okruhu těchto subjektů vypadají soudci z lidu. Při řešení tohoto problému bude mít významnou úlohu jednací protokol.

Další otázkou, již je zapotřebí vyřešit, je problém zavinění. Nicméně máme za to, že odpověď na tuto otázku bude jednoduchá, neboť při rozhodování soudu obecně platí zásada *iura novit curia*.

Regresní nárok v případě nesprávného úředního postupu v důsledku porušování § 5 o. s. ř. má obdobné rysy, jako tomu bylo v případě uvedeném výše, s tím rozdílem, že se podle našeho názoru bude jednat o přímý postihový vztah státu vůči soudci či jinému pracovníku soudu. Předchozí výklad platí i zde s tím, že vznik postihového nároku není podmíněn existencí zavinění, které by se muselo zjišťovat v disciplinárním řízení. Problém určení postihované osoby (soudce, pracovník soudu) nebude v tomto případě složitý, neboť manudukční povinnost podle druhé části hlavy 1, 2 nebude uskutečňována kolektivně.

ÚPRAVA MANUDUKČNÍ POVINNOSTI SOUDU V PRÁVNÍCH ŘÁDECH NĚKTERÝCH SOCIALISTICKÝCH STÁTŮ

(EXKURS)

Ve srovnání paragrafu 5 našeho o. s. ř. s korespondujícími instituty některých socialistických států spatřujeme přínos nejen pro lepší poznání cizích právních řádů, ale i pro přesnější znalost manudukční povinnosti v o. s. ř., jakož i pro úvahu *de lege ferenda*.⁵⁷⁾

Manudukční povinnost soudu je institut charakteristický pro socialistický typ práva.

Tento institut byl vůbec poprvé zakotven v občanském procesním kodexu RSFSR, jenž nabyl účinnosti dne 1. 9. 1923. Tento procesní předpis zavádí mnoho nových institutů a kodifikuje některé nové procesní zásady doposud neznámé, jež jsou mnohdy v protikladu k tradičnímu pojetí občanského procesu.

Společným jmenovatelem všech komparovaných úprav jsou jejich některé rysy, jež způsobují, že občanský proces těchto států se odlišuje (a to někdy poměrně podstatně) od procesních úprav buržoazních států.⁵⁸⁾

Teoretickým základem pro všechny probírané procesní řády je představa, že civilní proces je nanejvýš důležitou funkcí státu a že je veřejným

⁵⁷⁾ Následující pasáž má ryze popisný a nikoliv analytický charakter; poslední zmíněný přístup by totiž předpokládal důkladnější metodologické zvládnutí problému a rozsáhlejší znalost nauky i judikatury komparovaných právních řádů.

⁵⁸⁾ Srovnej např. B o u r a a kol.: O zásadách civilního procesu. Praha 1951, str. 12 a násl.

zájmem přispět k zachování socialistické zákonnosti zejména ochranou subjektivních práv. Tím je dána základní tendence k publicizaci civilního procesu v socialistických státech.

Volnost a „panství“ stran ve spojení s pasivitou soudu, charakteristické pro buržoazní proces, jsou nahrazeny součinností subjektů účastnících se civilního řízení a výraznou aktivní činností soudního orgánu.

SOVĚTSKÝ SVAZ

V občanském soudním kodexu RSFSR z r. 1923 je v článku 5 stanovena zásada, označená jako princip aktivity soudu.⁵⁹⁾

Princip aktivity vycházel z následující představy: Soud v občanském soudním řízení by měl fungovat tak, že zjistí objektivní pravdu; tak především by se měl dotazovat účastníků a vůbec postupovat v řízení z úřední povinnosti. Navrhuje občanovi, který se na něho obrátí, jaké důkazy bude nutno v konkrétní věci provést, a tyto ex officio provádí.

Má tedy zmíněná zásada, tak jak je pojata v platném procesním kodexu RSFSR a ostatních republik a tak jak je i vykládána naukou, poněkud vyhraněnější postavení, než jak tomu je u odpovídajícího principu v jiných socialistických státech. Pro značné modifikace zásady dispoziční a v důsledku zásady objektivní pravdy může být pak manuálně povinnost soudu traktována jako součást vyhledávací zásady.⁶⁰⁾

Sovětský občanský proces je totiž z úprav, existujících v socialistických státech, nejvíce vzdálen buržoaznímu pojetí občanského procesu. Tak občanský řád RSFSR opouští plně zásadu *iudex ne eat ultra petita partitem*, neboť dovoluje soudu překročit procesní návrhy účastníků. Ještě v silnější míře, než v našem o. s. ř., je zúžena možnost dispozice s návrhem, resp. s nárokem v případě uzavření smíru. Dále neplatí zásada reformace *in peius* při odvolání, a odvolací soud, pokud zrušuje napadené rozhodnutí, ruší jej i v té části, která napadána nebyla.

⁵⁹⁾ Viz platný občanský procesní kodex RSFSR z 11. 6. 1964. Článek 14 odst. 2 základních ustanovení (oddíl I, hlava 1) stanoví: Soud je povinen vysvětlovat osobám, jež jsou účastny, jejich práva a povinnosti, upozorňovat je na následky provedení nebo opomenutí procesních úkonů a pomáhat účastníkům při uskutečňování jejich práv. K tomu srovnej doslova stejné znění občanského procesního řádu Litevské SSR, platného od 1. 8. 1974, čl. 15, odst. 2.

⁶⁰⁾ K tomu srovnej článek 5 občanského procesního řádu RSFSR, platného od 7. 7. 1923: Soud je povinen se všestranně snažit o to, aby byla vyjasněna skutečná práva a vzájemné vztahy mezi stranami procesu, a za tím účelem soud, nejso vázán podáními ani jinými návrhy, je povinen prostřednictvím otázek, které jsou pro rozhodnutí věci podstatné, a k podepření těchto okolností opatřovat důkazy. Soud poskytuje pracujícím, kteří se na něho obrací, aktivní součinnost k ochraně jejich práv a právních zájmů a dbá o to, aby nedostatek právních znalostí, nedostatek vzdělání a obdobné okolnosti nemohly být zneužity na jejich úkor. Přitom soud vysvětluje stranám, které se na něho obrátí, jejich procesní práva a nutné formality a upozorňuje je na následky, jež jsou spojeny s procesními úkony anebo s jejich opomenutím.

Především je třeba říci, že v případě zastoupení účastníka advokátem soud manudukční povinnost nemá. Výkladem je možné dospět k tomu, že ve všech ostatních případech se ustanovení o manudukční povinnosti použije, nicméně soudní praxe dospěla k tomu, že stav, kdy účastník je zastoupen jiným subjektem, je obdobný případu, kdy vystupuje advokát, a proto ani zde se neuplatní povinnost podle § 5 polského procesního kodexu.⁶²⁾

Co se týče poučení (viz „pouczac“), je v polské nauce⁶³⁾ zastáván názor, že jakákoliv informativní povinnost ze strany soudu by se měla týkat pouze procesních úkonů.

Komentář⁶⁴⁾ vyslovuje v tomto směru jasné stanovisko: je vyloučeno, aby poučení soudu obsahovalo hlediska materiálního práva. V opačném případě by znamenala činnost soudu nepřipustný zásah do zásady rovnosti stran a byla by též otřesena nezávislost soudního rozhodování. Podle novější judikatury soud tedy nevysvětlí žalobci, že lze měnit žalobní důvod.

Stalev⁶⁵⁾ usuzuje, že se systematického zařazení ustanovení o manudukční povinnosti, jež je obsaženo v článku 5 základních ustanovení Občanského procesního kodexu Polské lidové republiky, plyne, že se jedná o základní zásadu socialistického civilního procesu.

Hranice manudukční povinnosti soudu vytyčuje komentář kazuisticky. Tak např. uvádí jako příklad dosahu citované povinnosti poučení účastníka o možnosti podání návrhu na vyloučení soudce.

Případ porušení povinnosti, stanovené v § 5 citovaného kodexu, je rozebírán jen v obecné rovině, a to především ve vztahu k jiným obecným zásadám. Konstatuje se, že nesplnění manudukční povinnosti je v rozporu se zásadou rovnosti, kterážto zásada je implicitní rozebírané povinnosti; na druhé straně jestliže soud svou povinnost nesplní a nepoučí účastníka, zbavuje jej možnosti účinné ochrany jeho subjektivního práva a otvírá možnost revize rozhodnutí, jež bylo vydáno při porušení ustanovení článku 5 zákona. Porušení může být podle autorů komentáře i důvodem obnovy řízení.

⁶¹⁾ Článek 5 polského občanského soudního řádu (Kodex postempowania ciwilnego), jenž platí od 17. 11. 1964, zní: Soud je povinen poskytovat stranám a účastníkům řízení, kteří nemají advokáta, potřebné pokyny, týkající se procesních úkonů a poučit je o právních důsledcích těchto úkonů a jejich opomenutí.

⁶²⁾ Srovnej názor vyslovený v komentáři, str. 90 (B. Dobrzański, M. Lisiewski, Zb. Resich, Wl. Siedlecki: Kodex postempowania ciwilnego, komentarz. Warszawa 1971).

⁶³⁾ Viz. op. cit. v pozn. 63, str. 91.

⁶⁴⁾ Viz. op. cit. v pozn. 63, str. 89.

⁶⁵⁾ Z. Stalev: Zivilprozess in den europäischen sozialistischen Staaten, str. 269.

MONGOLSKÁ LIDOVÁ REPUBLIKA

Též občanský procesní kodex Mongolské lidové republiky,⁶⁶⁾ platný od 1. 10. 1967, obsahuje v prvním oddílu první hlavy mezi základními ustanoveními předpis, týkající se manudukční povinnosti soudu. Tato povinnost, pokud je upravena občanským soudním řádem, se vztahuje pouze na účastníky řízení.

Soud je v rámci řízení povinen vysvětlovat účastníkům jejich práva a povinnosti a upozorňovat je na následky provedení či neprovedení procesních úkonů.

BULHARSKÁ LIDOVÁ REPUBLIKA

V bulharské procesualistické literatuře je manudukční povinnost soudu, zde označovaná jako povinnost soudu poskytnout pomoc,⁶⁷⁾ považována za jeden ze základních principů socialistického občanského procesu.⁶⁸⁾ Občanský procesní kodex BLR ji obsahuje v ustanovení článku 4 a přiřazuje ji tak systematicky bezprostředně k zásadě objektivní pravdy a socialistické zákonnosti.

Podle tohoto ustanovení je rozebíraná povinnost poskytována bulharským soudem až v rámci samotného procesu (viz „poskytuje stranám“), a to v kterékoliv jeho fázi.⁶⁹⁾

Ježto je stranám poskytována přímo, je nerozhodné, je-li strana zastoupena či nikoliv. Tudiž ani zastoupení advokátem — jak vyplývá z praxe Nejvyššího soudu BLR — nikterak manudukční povinnost nemodifikuje.⁷⁰⁾

Podle Staleva⁷¹⁾ neznamená rozebíraná povinnost soudu ani v nejmenším, že by účastník soudního řízení byl soudem nucen vykonat či nevykonat svá procesní práva, ohledně nichž může podle vlastního uvážení volně disponovat. Soud má však zabránit, resp. předejít škodlivým následkům procesních úkolů, jež by byly vykonány anebo opomenuty.

Zdá se však, že zmíněná povinnost soudu se uskutečňuje až tehdy, když je zřejmé, že se účastník rozhodl učinit chybný úkon, jenž ho může poškodit (např. lehkomyšlné vzetí žaloby zpět). Tehdy nastupuje povinnost soudu vysvětlit takovému účastníkovi jeho procesní práva a následky opomenutí těchto práv nebo následky nesprávného postupu. Podle judikatury Nejvyššího soudu BLR je nejpraktičtější výskyt manudukční povinnosti soudu

⁶⁶⁾ Viz znění procesního občanského kodexu Mongolské lidové republiky, jenž je platný od 1. 10. 1967. V článku 10 (povinnost soudu zjistit skutečný stav věci a zajistit realizaci práv účastníků), odstavci 2 se stanoví: Soud je povinen osobám, zúčastněným v řízení, vysvětlovat jejich práva a povinnosti a upozorňovat je na provedení či neprovedení procesních úkonů.

⁶⁷⁾ Článek 4 odstavec 2 procesního kodexu Bulharské lidové republiky (Grazdanski procesualen kodex) ze dne 8. 2. 1952.

⁶⁸⁾ Tak např. srovnej rozhodnutí Nejvyššího soudu BLR 153-58-AVZK, Sam. 31 a.

⁶⁹⁾ Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu BLR 6-68-JA, Sam. 2.

⁷⁰⁾ Srovnej rozhodnutí 106-67-VZK, Sam. 21.

⁷¹⁾ Srovnej op. cit. v pozn. 66, str. 270.

v oblasti dokazování, též s ohledem na vysvětlení podstaty důkazního břemene. Judikatura dále výslovně stanoví povinnost soudu poučovat žalobce o tom, jak správně označit žalovaného a specifikovat žalobu.

MAĎARSKÁ LIDOVÁ REPUBLIKA

Maďarský civilní procesní zákon⁷²⁾ obsahuje manudukční povinnost soudu v ustanovení § 3, a to především v prvních dvou odstavcích tohoto ustanovení.⁷³⁾

Soud má povinnost zejména poučit občana, jenž se na něho obrací, a to jak v samotném řízení (strana v procesu), tak i před zahájením vlastního řízení.

Podle maďarské soudní praxe není v podstatě rozhodující, zda je strana v řízení zastoupena advokátem či nikoliv. Je však pochopitelné, že potřeba poučení (informace) je intenzivnější v případech, kdy občan právní pomoc ze strany advokáta nemá.⁷⁴⁾

Pokud jde o rozsah rozebírané povinnosti, má soud povinnost poučit účastníka i o rozsahu eventuelních nároků, a to i z hlediska jejich vhodnosti vzhledem k postavení účastníka v procesu.⁷⁵⁾

Dále soudní praxe stanovila, že není vadou řízení, jestliže účastník nebyl poučen o svých subjektivních právech, pokud meritorní rozhodnutí je v souladu se zákonem. V takovém případě tudíž zanedbání povinnosti, stanovené § 3 odst. 2 maďarského procesního kodexu, ze strany soudu nepředstavuje vadu řízení.⁷⁶⁾

ZÁVĚR

Procesní předpisy některých socialistických států, a mezi nimi i československý občanský soudní řád, vytvářejí podmínky, směřující k odstranění některých nerovností občanů před zákonem. Vyrovnávají tak pro-

⁷²⁾ Úplné znění uveřejněno 30. 9. 1973.

⁷³⁾ Viz ustanovení paragrafu 3 odst. 1 a 2 maďarského soudního řádu ze dne 6. 6. 1952: Úlohou soudu je, aby se snažil v duchu účelu tohoto zákona (§ 1) objasnit pravdu. Za tímto účelem se soud z úřední povinnosti stará o to, aby účastníci ve sporu svoje práva správně uplatňovali a dodrželi svoje procesní povinnosti. Soud je povinen poskytnout účastníku, který nemá právního zástupce, potřebnou informaci, event. upozornit ho na jeho povinnosti. Podání, přednesená účastníkem, posuzuje soud podle jejich obsahu a nikoliv podle jejich označení. Soud se z úřední povinnosti stará o důkladné a současně rychlé pojednávání sporů.

⁷⁴⁾ Viz k tomu rozhodnutí Ptörv.-I.20.869/1966: Rozhodnutí zdůrazňuje význam poučovací povinnosti soudu zejména tehdy, jestliže účastník nemá advokáta. Soud má povinnost poučit tohoto účastníka o tom, aby z uplatnitelných nároků nárokoval ty, jež lépe vyhovují jeho zájmům, a má dbát o to, aby rozhodnutí soudu odpovídalo zájmům obou účastníků a dále zásadám účelnosti, rozumnosti a hospodárnosti.

⁷⁵⁾ Viz k tomu rozhodnutí Ptörv.-I.20.600/1965.

⁷⁶⁾ Srovnej rozhodnutí Ptörv.-III/20.175/1965: Opomenutí povinnosti informovat nebo upuštění od této povinnosti nečiní neplatným meritorní rozhodnutí sporné otázky mezi účastníky. Jestliže je meritorní rozhodnutí zákonné, pak toto rozhodnutí nelze napadnout podle hmotného práva a nelze ho považovat za rozhodnutí, jež je v rozporu se zákonem, a to i když soud nesplnil upozornění podle § 3.

střednictvím institutů v nich obsažených některé handicapy spočívající ve vlastnostech subjektů, které se dožadují právní ochrany u státních orgánů.

Zásada manudukční povinnosti, zakotvená v našem občanském soudním řádu, je jedním z projevů, a současně provedením ústavního postulátu, že „společnost pracujících zajišťuje rovnoprávnost občanů vytvářením stejných možností a stejných příležitostí ve všech oborech života společnosti“ (čl. 20, odst. 4 Ústavy ČSSR).⁷⁷⁾

Manudukční povinnost znamená, že soud má nad rámec své rozhodovací činnosti aktivní, pozitivní povinnost něco konat (dare, facere). Lze ji charakterizovat jako sociální službu. Této povinnosti soudu odpovídá právo občana (organizace) na poučení (pomoc) ohledně jeho subjektivních práv tak, aby mu v důsledku neznalosti práva nevznikla újma. Takové právo pokládáme za jedno ze sociálních práv.

Význam zásady manudukční povinnosti spočívá též v tom, že zmírňuje důsledky obecné fikce, že „neznalost zákona neomlouvá“, tedy že subjekt mohl a měl znát platné právo.

Zatímco v mimoprocesní oblasti má manudukční činnost povahu úředního postupu, v rámci občanského procesu nutno manudukční povinnost klást ve vztahu k cíli a zásadám řízení, ježto i ona zde představuje jednu z procesních zásad. Z toho důvodu se pak uplatňují rozdílná hlediska pro její výklad i pro rozlišení následků nesplnění těchto dvou diferencovaných forem manudukční povinnosti.

Jestliže v rámci úředního postupu soudu je zmíněná povinnost realizována víceméně egalitářským způsobem — v tom smyslu, že zkoumání úrovně právních znalostí adresátů úředního postupu ustupuje do pozadí — pak ve stadiu řízení nutno nepoměrně více přihlížet k vlastnostem oprávněných subjektů. Je tedy v rámci řízení egalitářský způsob poskytování manudukční činnosti modifikován ve prospěch formálního práva (formální rovnosti), jež v současných podmínkách uchovává faktickou nerovnost.

Je třeba uvážit, že poskytování i této sociální služby má svůj ekonomický dopad. Egalitarismus, jenž je příznačný pro všechna subjektivní veřejnoprávní práva (což znamená, že stát tato práva zajišťuje pro všechny občany rovnou měrou), je při realizaci manudukční povinnosti mimo řízení modifikován tím, že některé úkony soudu podléhají poplatkové povinnosti (viz pozn. 17 SP).

V rámci řízení, kde úkony soudu úplatné nejsou, je egalitaristickému způsobu aplikace v cestě systém procesních zásad, jimiž se řízení spravuje.

Tak jako každá jiná obecná procesní zásada platí manudukční povinnost v celém o. s. ř., a to i tehdy, jestliže není v tom kterém konkrétním ustanovení explicitě uvedena. Její aplikace je tedy vyloučena tehdy, jestliže by tak bylo výslovně stanoveno (takový předpis však neexistuje), anebo jestliže lze k její neaplikovatelnosti dospět výkladem.

⁷⁷⁾ Lze říci, že manudukční povinnost soudů je realizací sociální funkce státu a zároveň funkce zajišťování pravidel socialistického soužití, práv a povinností občanů a ochrany veřejného pořádku. K tomu srovnej též čl. 29, 34, 38 Ústavy ČSSR.

Rozsah a náplň rozebírané povinnosti jsou dány především druhem řízení. Podmínky pro aplikaci této procesní zásady jsou tedy rozdílné v nalézacím řízení (a v jeho rámci v řízení sporném a nesporném) a v řízení vykonávacím; odlišné jsou i před soudem prvního stupně a soudem odvolacím, v řízení o obnově a řízení o stížnosti pro porušení zákona a při přezkoumávání rozhodnutí jiných státních orgánů.

Výklad tohoto základního ustanovení nutno provádět právě vzhledem k jeho specifickému postavení — jak jsme se to v práci snažili ukázat — v souvislosti s komplexem ostatních procesních zásad, s nimiž je zásada manudukční povinnosti v dialektické rovnováze a jež nacházejí uplatnění v jednotlivých konkrétních ustanoveních.

O. s. ř. obsahuje řadu konkrétních ustanovení, z jejichž dikce vyplývá povinnost vyvíjet manudukční činnost v té či oné formě. Jedná se o příkazovací procesní normy kogentního charakteru, jež lze v zásadě rozčlenit do dvou skupin.

Do první skupiny patří ustanovení, kde manudukční povinnost je expressis verbis uložena jejich dikcí (obvykle se zde používají tvary slovesa „poučiti“, ale jsou zde obsaženy i jiné výrazy). Jde zejména o tato ustanovení: §§ 43, odst. 2, 52, odst. 2, 65, odst. 2, 259, odst. 1, 294, odst. 3 a dále § 16 SP. Vztah mezi § 5 a těmito konkrétními právními normami je vztahem obecného k zvláštnímu a vztahem subsidiarity. Tato speciální ustanovení sledují smysl zásady manudukční povinnosti, stanovený v § 5, kteréžto základní ustanovení přispívá k jejich výkladu. K aplikaci zmíněných konkrétních ustanovení lze v zásadě použít výkladových hledisek vyložených pro základní předpis § 5 o. s. ř. s tou výjimkou, že vzhledem k odlišnosti hypotézy těchto speciálních ustanovení je nutno manudukční povinnost realizovat bez ohledu na kvalitu právních znalostí adresáta. Jinými slovy nelze aplikaci těchto předpisů omezovat jen na ty případy, jejichž hranice vymezuje dikce § 5. Zvláštní ustanovení se tedy použijí na případy, v nichž jsou dány podmínky obecně vyjádřené především v hypotéze těchto právních norem.

Do druhé skupiny lze zařadit ustanovení speciální povahy; tato ustanovení nicméně nesledují bezprostředně smysl a cíl obsažený v ustanovení § 5 o. s. ř. Jde např. o ustanovení §§ 126, 127, 131, odst. 1 aj. rovněž o ust. § 272/2. Tyto předpisy jsou v poměru k § 5 ve vztahu speciality. Obdobný režim sleduje i poučení o opravném prostředku, které soud ex officio musí udělit formou, přesně stanovenou v příslušném ustanovení o. s. ř. Na porušení této povinnosti dopadá i zvláštní procesní sankce (§ 204/2 o. s. ř.)⁷⁸⁾

Podle našeho mínění některé z těchto druhů právních pravidel mají do té míry jiný cíl, že jsou podobná ustanovením, uvedeným v první skupině, jenom tím, že se v nich používá shodných výrazů. Odlišná povaha těchto speciálních poučovacích povinností vyplývá z jejich odlišného vztahu k obecným procesním zásadám.

⁷⁸⁾ Úkony soudu podle těchto ustanovení lze cum grano salis označit za manudukční činnost v širším slova smyslu.

V práci jsme dospěli — zabývající se charakterem ustanovení § 5 — k názoru, že výkladem dispozice tohoto postanovení lze uvážení v zásadě vyloučit. Přesto, že ustanovení § 5 představuje kogentní právní normu, domníváme se, že uvážení při realizaci použití manudukční povinnosti nelze vyloučit úplně. Rozebírané ustanovení má totiž postavení obecné procesní zásady a proto se jeho aplikace děje za současného dialekticky protikladného střetávání této zásady s jinými procesními zásadami.

Stručná formulace této správní normy znesnadňuje její aplikaci. Shodně s Knappem⁷⁹⁾ máme za to, že existuje rozpor mezi právní normou a konkrétními právními vztahy, jež tato postihuje. Tento rys se vztahuje v plné míře i na ustanovení § 5 o. s. ř., jež v důsledku své vysoké abstraktnosti nemůže zachytit všechnu mnohotvárnost společenských vztahů, které pod ně mají být subsumovány.

Zmíněný rozpor je nutno překlenout interpretací, jež představuje prostředek ke „spojení“ obsahu právní normy s konkrétním právním vztahem. K tomuto „spojení“ jistě napomáhají i konkrétní právní normy, obsahující manudukční povinnost soudu, jež jsou k § 5 ve vztahu subsidiarity.

Čs. soudce by měl ono dotváření této vysoce abstraktně formulované právní normy uskutečňovat výkladem podle kritérií, jež jsme se snažili vymezit, a jež zabezpečují tomu, aby bylo rozhodováno praeter legem.

V druhé kapitole jsme se pokusili dát odpověď na otázku, zda existuje ustanovení o státním donucení, jež by bylo aplikováno v případě porušení manudukční povinnosti.

Posléze nám zbývá vyrovnat se s problémem velmi závažným, a sice s otázkou vztahu manudukční povinnosti k institutu promlčení. Nauka, pokud se touto problematikou zabývá, řeší ji jednoznačně,⁸⁰⁾ judikatura pak o ní bohužel mlčí.

Nebudeme se zabývat podstatou institutu promlčení ani jej hodnotit, neboť to není účelem této práce. Poznamenejme jen, že jeho hlavním účelem je funkce právní jistoty.

Jde o to, zda je soud za řízení povinen poučit žalovaného (dlužníka) o vznesení námitky promlčení, vycházející z předpokladu, že žalobou je u soudu požadována ochrana promlčeného práva. (Otázku, zda má soud povinnost poučit žalobce o tom, že žalovaný má možnost vznesení námitky promlčení, ponecháváme stranou.)

Námitka promlčení je dispozitivním úkonem a představuje obranu dlužníka, jenž by byl vystaven v případě její neexistence (resp. neuplatnění) úspěšnému uplatnění práva věřitelem, tedy uskutečnění donucujícího zároku ze strany státního orgánu po časově neurčenou dobu.⁸¹⁾

⁷⁹⁾ Viz Knapp: Soudcovská tvorba práva v socialistických zemích. Právník, 1969. str. 81.

⁸⁰⁾ Srovnej Švestka, Češka, Chyský: Promlčení a prekluze v čs. právním řádu. Praha 1967, str. 79.

⁸¹⁾ Srovnej Švestka, Češka, Chyský, op. cit. v předchozí poznámce, str. 31,

Vnucuje se tedy otázka, zda je soud povinen aplikovat ustanovení § 5 o. s. ř. a dlužníka o tomto dispozitivním právem poučit.

V této souvislosti vznikají problémy, zda není poučení o námitce promlčení v rozporu se zásadou rovnosti účastníků a zda je poučení o této námitce v souladu s dispoziční zásadou.

Sleduje zásadu materiální pravdy (§ 6 o. s. ř.), soud obecně povinnost poučit má, neboť právo námitky promlčení má nesporně povahu práva, o němž je nutno poučit. (§ 5 o. s. ř.) Nepochybné je rovněž, že v případě neuplatnění námitky promlčení vzniká dlužníku újma.

Soud bude muset při řešení tohoto problému postupovat podle hledisek uvedených v naší práci a bedlivě zkoumat procesní stránku toho kterého případu z hlediska aplikace manudukční povinnosti, a tak dojít k odpovědím na shora položené otázky. Nadto však se soud bude muset zabývat povahou uplatňovaného hmotného práva. Cílem řízení je spravedlivá ochrana práv (§ 2 o. s. ř.) a proto bude třeba zjišťovat, zda materiální práva (půjde především o majetkové nároky) nejsou v rozporu se základními články občanského zákoníku, především s čl. VI a VII.

ЛУБОШ ТИХИЙ

Разъяснительная обязанность суда

(Резюме)

Процессуальное законодательство ряда европейских социалистических стран, включая чехословацкий гражданско-процессуальный кодекс, создает условия для устранения некоторого неравенства граждан перед законом. Таким образом, через институты, содержащиеся в процессуальных предписаниях, сглаживается некоторого рода гандикап, свойственный субъектам, обращающимся в государственные органы за защитой своих прав.

Одним из методов, который призван наиболее полно способствовать достижению этой цели является реализация обязанности чехословацких судов, предусмотренной в § 5 ГПК. Этим положением возлагается на суды обязанность по разъяснению гражданам и организациям их прав и обязанностей, оказывать им помощь при использовании этих прав и всемерно следить за тем, чтобы никто в результате незнания права не потерпел ущерба. Упомянутые обязанности в их совокупности обозначены в данной статье как *разъяснительная обязанность* (manuducere) суда.

В чехословацкой литературе указанное законоположение оказалось освещенным недостаточно и фрагментарной является также публикуемая судебная практика, рассматривающая это правило.

Работа ставит своей целью определить природу положения, приведенного в § 5 ГПК, и выявить его место в чехословацком правопорядке (особенно в процессуальном праве). Поэтому автор путем изложения в первую голову раскрывает собственное содержание этого положения, анализирует соотношение между ним и другими процессуальными принципами, сосредоточивая затем свое внимание на последствиях нарушения указанного правила.

Разъяснительная обязанность является одним из проявлений и в то же время реализацией конституционного принципа, что „общество трудящихся обеспечивает равноправие граждан предоставлением им одинаковых возможностей и одинаковых условий во всех сферах жизни общества“ (п. 4 ст. 20 Конституции ЧССР). В сущности этот принцип в интересах обеспечения фактического равенства означает собой вмешательство суда в сферу свободного распоряжения сторон. Следовательно, значение

разъяснительной обязанности состоит в том, что ею смягчаются последствия общей фикции, что „незнание закона не в счет“.

В отношении места рассматриваемого законоположения автор приходит к выводу, что содержащаяся в нем обязанность, воплощает в себе общий процессуальный принцип, в частности потому, что последняя считается производной от других основных правовых принципов и что невозможно вывести ее также из общих процессуальных принципов.

Выполняя свои задачи, чехословацкие гражданские суды постановляют решения о правах и законом охраняемых интересах граждан и социалистических организаций и предупреждают споры между указанными субъектами. Это служит основой для классификации судебной деятельности в отношении выполнения разъяснительной обязанности на три круга ведения, как-то: 1. деятельность по постановлению решений (процессуальная), 2. превентивная деятельность (непроцессуальная) и 3. деятельность согласно 1 и 2 главы второго раздела ГПК (официальная процедура). Принимая во внимание этот плюрализм судебной деятельности, разъяснительная обязанность не находит абсолютно единообразного приложения точно так же, как и прочие процессуальные принципы, а только с учетом особенностей того или иного вида деятельности.

В отношении приложения разъяснительной обязанности в процессе собственной деятельности суда (п. 1) необходимо учитывать следующие моменты:

- а) о сущности действия и его последствиях (о возможном уроне вследствие осуществления либо неосуществления такого действия) суд обязан дать разъяснения только тогда, если участник решил избрать такой порядок действий, в силу которого могло бы иметь место ущемление его материальных прав;
- б) реализация разъяснительной обязанности не означает, что участнику следовало бы давать со стороны суда разъяснения относительно преимуществ иного порядка действий, нежели того, который избирается участником, но предполагает, что мнение суда будет излагаться в строго абстрактной плоскости.

Между тем, существенные различия характерны для приложения разъяснительной обязанности в процессе действий суда помимо собственного производства. Разница проистекает из отличающейся природы обоих видов судебной деятельности, причем непроцессуальная деятельность в представленной работе рассматривается в качестве формы юридической помощи, носящей в смысле чехословацкого гражданского кодекса характер услуги.

Рассматривая последствия невыполнения разъяснительной обязанности, автором в первую очередь дается анализ фактов, которые произошли в процессе производства. Если такого рода недочеты повлекут за собой, например, неполное выявление действительных обстоятельств дела, нарушение равноправия сторон и т. п., то таковой порядок действий суда будет дефектным, что в апелляционном производстве послужит поводом для отмены судебного постановления. Если приведенные недочеты окажутся существенными, то это может вести и к отмене принятого решения в производстве по рассмотрению жалобы на нарушение закона. В исключительных случаях нарушение разъяснительной обязанности может служить также поводом для возобновления производства, закончившегося вступившим в законную силу решением.

Иная ситуация будет иметь место в случае нарушения обязанности в сфере правоотношений в процессе предоставления разъяснений помимо рамок производства. Отсюда возникает отношение в части ответственности, характер которого будет различен, в зависимости от того, идет ли речь об ответственности за недостаток, просрочку или вред. Дальнейшее изложение вопросов в представленной работе сосредоточивается на анализ вышеуказанного отношения.

На взгляд автора, если будет иметь место невыполнение разъяснительной обязанности в производстве согласно главы 1 второго раздела ГПК и возникновение вреда в силу такого порядка действий суда, потерпевший может добиваться возмещения вреда в соответствии с законом № 58/1969 СЗ (об ответственности за вред, причиненный решением государственного органа либо неправильным применением официальной процедуры).

В заключение работы приводится экскурс, в котором автор сопоставляет разъясни-

тельные обязанности, содержащиеся в гражданско-правовых предписаниях некоторых социалистических государств, причем используются им также доступные материалы по практике производства и соответствующая литература.

Наиболее значительное место занимает рассматриваемая обязанность в процессуальных кодексах союзных республик СССР и МНР. Последняя представляет в их законодательстве важнейшее вмешательство в диспозитивные принципы и в принцип равноправия сторон. Разъяснительная обязанность занимает важное место также в процессуальных кодексах ВНР, БНР, ПНР. Но между тем как судебная практика первых двух государств признает безоговорочное применение последней при любых обстоятельствах, невзирая на то, представлен ли участник или нет, положение дел в ПНР в этом отношении несколько иное.

В заключение этого раздела статьи автор приходит к мнению, что в государствах, законоположения которых подвергались им разбору, гражданский процесс представляет собой архиважную функцию государства и что имеется общественный интерес в том, чтобы способствовать соблюдению социалистической законности, в частности путем защиты субъективных прав процессуальных сторон. Положение о разъяснительной обязанности в процессуальном законодательстве этих стран является выражением того, что свобода и „господство“ сторон в сочетании с пассивностью суда, что характерно для буржуазного процесса, заменены взаимодействием субъектов, принимающих участие в судопроизводстве, и ярко выраженной активной деятельностью судебного органа.

LUBOŠ TICHÝ

Die Manuduktionspflicht des Gerichtes

Resumé

Die Prozessvorschriften einiger europäischer sozialistischer Staaten, darunter auch die Tschechoslowakische Zivilprozessordnung, schaffen die Bedingungen, die darauf hinzielen, einige Ungleichheiten der Bürger vor dem Gesetz zu beseitigen. Deshalb gleichen sie vermittels der in den Prozessvorschriften enthaltenen Institute einige Hindernisse, die in den Eigenschaften der bei den Staatsorganen Rechtsschutz suchenden Subjekte beruhen, aus.

Eine der Arten, die wirkungsvoll zur Erreichung des oben angeführten Zieles beitragen soll, besteht in der Realisierung der Pflicht, die den čs. Gerichten im § 5 Z. P. O. auferlegt wird. Diese Bestimmung verpflichtet die Gerichte, die Bürger und die Organisationen über ihre Rechte und Pflichten zu belehren, ihnen bei der Geltendmachung ihrer Rechte behilflich zu sein und allseitig dafür Sorge zu tragen, dass niemand wegen mangelhafter Rechtskenntnis eine Einbusse erleide. Die erwähnten Pflichten werden in der Arbeit in ihrer Gesamtheit als Manuduktionspflicht des Gerichtes bezeichnet.

Die zitierte Bestimmung wurde in der čs. Literatur vernachlässigt und ebenso ist auch die veröffentlichte Judikatur, die sich mit dieser Vorschrift beschäftigt, lückenhaft.

Die Arbeit macht es sich zur Aufgabe, den Charakter der Bestimmung des § 5 Z. P. O. zu bestimmen und ihre Stellung in der čs. Rechtsordnung (besonders im Prozessrecht) festzustellen. Der Autor konstatiert daher eingangs den eigentlichen Inhalt dieser Gesetzesstelle, analysiert ihr Verhältnis zu den übrigen Prozessgrundsätzen und konzentriert im weiteren seine Aufmerksamkeit auf die Folgen der Verletzung der angeführten Vorschrift.

Die Manuduktionspflicht ist eine der Äusserungen und gleichzeitig die Realisierung des Verfassungsprinzips, wonach „die Gesellschaft der Werktätigen die Gleichberechtigung der Bürger durch die Schaffung gleicher Möglichkeiten und gleicher Gelegenheiten auf allen Gebieten des gesellschaftlichen Lebens sichert“ (Art 20 Abs. 4 der Verfassung der ČSSR). Seinem Wesen nach stellt dieses Prinzip im Interesse der

Herausbildung der faktischen Gleichheit die Ingerenz des Gerichtes in den Bereich der freien Disposition des Subjektes dar. Die Bedeutung der Manuduktionspflicht beruht also darin, dass die die Folgen der allgemeinen rechtlichen Fiktion, dass „die Unkenntnis des Gesetzes keine Entschuldigung ist“, mildert.

Bezüglich der Stellung der analysierten Bestimmung gelangt der Autor zu dem Schluss, dass die darin enthaltene Pflicht einen allgemeinen Prozessgrundsatz verkörpert, und zwar besonders deshalb, weil die angeführte Pflicht sich aus anderen prinzipiellen Rechtsgrundsätzen nicht ableiten lässt und sie auch nicht aus den allgemeinen Prozessgrundsätzen abgeleitet werden kann.

Die tschechoslowakischen Zivilgerichte erfüllen ihre Aufgaben dadurch, dass sie über die Pflichten und die gesetzlich geschützten Rechte der Bürger und der sozialistischen Organisationen entscheiden und den Streitigkeiten zwischen den angeführten Subjekten vorbeugen. Dies bildet die Grundlage für die Klassifikation der Tätigkeit der Gerichte vom Gesichtspunkt der Erfüllung der Manuduktionspflicht in drei Bereichen, und zwar 1. der Entscheidungstätigkeit (im Prozess), 2. der präventiven Tätigkeit (ausserhalb des Prozesses) und 3. der Tätigkeit laut Teil II Kapitel 1, 2 Z. P. O. (amtliches Vorgehen). Angesichts dieser Pluralität der Gerichtstätigkeit ist die Manuduktionspflicht nicht, so wie die übrigen Prozessgrundsätze, vollständig einheitlich anzuwenden, sondern mit Rücksicht auf die Besonderheiten dieser und jener Art der Tätigkeit.

Soweit es sich um die Applikation der Manuduktionspflicht im Rahmen des eigentlichen Gerichtsverfahrens handelt (ad I.), ist folgender Gesichtspunkt zu respektieren:

- a) über das Wesen einer Prozesshandlung und ihre Folgen (gegebenenfalls über den Nachteil, den die Durchführung oder Nichtdurchführung einer solchen Handlung zur Folge hat) ist das Gericht erst dann zu belehren verpflichtet, wenn der Teilnehmer sich entschlossen hat, ein solches Vorgehen zu wählen, das eine Einbusse in seinen materiellen Rechten zur Folge haben könnte;
- b) die Realisierung der Manuduktionspflicht bedeutet nicht, dass das Gericht dem Teilnehmer die Vorteile eines anderen Vorgehens als jenes, das der Teilnehmer wählt, zu erklären hat, sondern setzt voraus, dass das Gericht seine Ansicht auf einem streng abstrakten Niveau zur Kenntnis bringt.

Wesentliche Verschiedenheiten weist nun die Applikation der Manuduktionspflicht beim Vorgehen des Gerichtes ausserhalb des eigentlichen Verfahrens auf. Die Unterschiede ergeben sich aus dem verschiedenen Charakter der beiden Arten gerichtlicher Tätigkeit, wobei die ausserprozessuale Tätigkeit in der Praxis als Form der Rechtshilfe, die den Charakter einer Dienstleistung im Sinne des čs. bürgerlichen Gesetzbuches hat, gewertet wird.

Bei der Darlegung der Folgen der Nichterfüllung der Manuduktionspflicht analysiert der Autor zuerst die Fälle, in denen dies im Rahmen des Verfahrens geschieht. Wenn eine derartige Verfehlung z. B. in der ungenügenden Feststellung des wirklichen Sachverhaltes, der Verletzung der Gleichheit der Parteien und ähnl. besteht, dann stellt ein solches Vorgehen des Gerichtes einen Mangel dar, der im Berufungsverfahren ein Grund für die Aufhebung der gerichtlichen Entscheidung sein wird. Wenn die erwähnte Verfehlung wesentlich ist, kann sie auch zur Aufhebung der Entscheidung im Verfahren über die Beschwerde wegen Verletzung des Gesetzes führen. In aussergewöhnlichen Fällen kann die Verletzung der Manuduktionspflicht auch ein Grund für die Wiederaufnahme des Verfahrens sein.

Eine andere Situation entsteht, sobald es zur Verletzung der Verpflichtung aus einer rechtlichen Beziehung im Rahmen der Gewährung der Manuduktionspflicht ausserhalb des Verfahrens kommt. Dann entsteht eine Verantwortungsbeziehung, die verschieden ist je nach dem, ob es sich um die Verantwortung für Mängel, für Verzug oder für einen Schaden handelt. Die Arbeit konzentriert sich im weiteren auf die Analyse der zuletzt angeführten Beziehung.

Soweit es zur Nichterfüllung der Manuduktionspflicht im Verfahren laut Teil II, Kapitel 1 Z. P. O. kommt, ist der Autor der Meinung, dass dann, wenn infolge eines solchen Vorgehens des Gerichtes ein Schaden entsteht, der Geschädigte in der Lage

sein wird, aufgrund des Gesetzes 58/69 Slg. (über die Verantwortlichkeit für den durch die Entscheidung eines Staatsorganes oder durch sein unrichtiges Vorgehen verursachten Schaden) Schadenersatz zu verlangen.

Der Schlussteil der Arbeit enthält einen komparatistischen Exkurs, in dem der Autor sich mit der Manuduktionspflicht, die in den Zivilprozessvorschriften einiger sozialistischer Staaten statuiert ist, beschäftigt, und zwar auch vom Gesichtspunkt der zugänglichen Judikatur und Literatur aus.

Den bedeutendsten Platz nimmt die Analyse der in den Prozesskodexen der RSFSR, der anderen Unionsrepublik der UdSSR und der MoVR enthaltenen Pflicht ein. In diesen Rechtsordnungen stellt sie den bedeutendsten Eingriff in das Dispositionsprinzip und den Grundsatz der Gleichheit der Parteien dar. Eine wichtige Stellung hat die Manuduktionspflicht auch in den Prozesskodexen der UVR, der BVR und der PVR. Während jedoch die gerichtliche Praxis der erstgenannten beiden Staaten ihre ausnahmslose Anwendung unter allen Umständen und ohne Rücksicht darauf, ob der Teilnehmer vertreten ist oder nicht, anerkennt, ist die Situation in der PVR in dieser Richtung etwas abweichend.

Am Schluss dieses Teils gelangt der Autor zur Ansicht, dass der Zivilprozess in den Staaten, deren Bestimmungen er analysiert, eine höchst wichtige Funktion des Staates darstellt und dass es im öffentlichen Interesse liegt, zur Einhaltung der sozialistischen Gesetzlichkeit besonders durch den Schutz der subjektiven Rechte der Prozessparteien beizutragen. Die Bestimmung über die Manuduktionspflicht ist in diesen Prozessordnungen Ausdruck dessen, dass die Freiheit und die „Herrschaft“ der Parteien in Verbindung mit der Passivität des Gerichtes, die für den bürgerlichen Prozess charakteristisch sind, durch die Mittätigkeit der am Gerichtsverfahren beteiligten Subjekte und die ausgeprägt aktive Tätigkeit des Gerichtsorgans ersetzt werden.